

<https://doi.org/10.30836/igs.1025-6814.2023.4.289561>
УДК 061.12.049:55

**До 60-річчя Відділення наук про Землю НАН України.
Частина 1. Історичний нарис розвитку природничих наук
від заснування Академії наук України до створення
Відділу наук про Землю і Космос АН УРСР (1918–1962 рр.)**

В.І. Старостенко, В.П. Коболєв*

Інститут геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України, Київ, Україна
E-mail: vstar@igph.kiev.ua; vpkobolev@ukr.net
*Автор для кореспонденції

To the 60th anniversary of the Department of Earth Sciences of the National Academy of Sciences of Ukraine. Part 1. Historical outline of the development of natural sciences from the founding of the Academy of Sciences of Ukraine to the establishment of the Department of Earth and Space Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR (1918–1962)

*V.I. Starostenko, V.P. Kobolev**

S.I. Subbotin Institute of Geophysics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
E-mail: vstar@igph.kiev.ua; vpkobolev@ukr.net
*Corresponding author

The history of the formation and development of Earth sciences since the founding of the Ukrainian Academy of Sciences (UAS) contains a significant amount of factual material. Taking into account the limitation of the volume of the journal publication, the authors divided the chronological review of the history of natural sciences in the system of the Academy dedicated to the 60th anniversary of the Department of Earth Sciences of the National Academy of Sciences of Ukraine into three parts.

In the first part, the main historical events in dates, facts and personalities of the formation and development of the natural sciences of Ukraine from the founding of the Ukrainian Academy of Sciences in 1918 to the organizational and structural formation of the Department of Earth and Space Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in 1963 are listed in chronological order. In the second and third parts, the formation and development of scientific institutions of the Department of Earth Sciences are considered in accordance with (1963–1990) and after (1991–2023), i.e., the acquisition of independence by Ukraine, as well as brief information about the achievements of the members of the Academy.

Scientists-naturalists from the moment of establishment of UAS and during its first 45 years passed all stages of its formation and development. Among the outstanding achievements, which became a unique contribution to the development of natural sciences during this period, the following should be included: (a) the substantiation of a new theoretical direction in geological science – tectoorogeny, the doctrine of the Earth's tectonosphere, (b) the beginning of the creation of the concept of the abiogenic (inorganic) origin of oil and gas at extremely high temperatures and pressures in the Earth's upper mantle, (c) studying the deep structure of the Earth's crust and the upper mantle of the territory of Ukraine by geophysical methods. The above list of key achievements includes only breakthrough ideas and theories. In the text of the article, the content and significance of the main achievements of natural scientists of the Academy are considered in the given biographical references about their authors.

Keywords: *Ukrainian Academy of Sciences; history; formation; development; Earth sciences; achievements.*

Цитування: Старостенко В.І., Коболєв В.П. До 60-річчя Відділення наук про Землю НАН України. Частина 1. Історичний нарис розвитку природничих наук від заснування Академії наук України до створення Відділу наук про Землю і Космос АН УРСР (1918–1962 рр.). *Геологічний журнал*. 2023. № 4 (385). С. 97–121. <https://doi.org/10.30836/igs.1025-6814.2023.4.289561>

Citation: Starostenko V.I., Kobolev V.P. 2023. To the anniversary of the Department of Earth Sciences of the National Academy of Sciences of Ukraine. Part 1. Historical outline of the development of natural sciences from the founding of the Academy of Sciences of Ukraine to the establishment of the Department of Earth and Space Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR (1918–1962). *Geologičnij žurnal*, 4 (385): 97–121. <https://doi.org/10.30836/igs.1025-6814.2023.4.289561>

© Видавець Інститут геологічних наук НАН України, 2023. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher Institute of Geological Sciences of the NAS of Ukraine, 2023. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Вступ

Червень 1963 р. вважається днем народження Відділення наук про Землю НАН України, яке було офіційно затверджено на Загальних зборах у якості окремого підрозділу АН УРСР і тоді мало назву Відділ (з 1971 р. – Відділення) наук про Землю і Космос, у 1980 р. – Відділення геології, геофізики та геохімії, а у 1983 р. – Відділення наук про Землю АН УРСР. Назва Академії також зазнавала змін: у 1918–1921 рр. вона іменувалася Українська академія наук (УАН), з 1921 по 1936 р. – Всеукраїнська академія наук (ВУАН), у 1936–1991 рр. – Академія наук Української РСР (АН УРСР), з 1991 по 1993 р. – Академія наук України (АН України), а з 1994 р. – Національна академія наук України (НАН України) (Національна..., 2008, 2013).

Історія становлення і розвитку наук про Землю від заснування УАН містить значний обсяг фактологічного матеріалу, який вимагає осмислення та систематизації у наступному виданні у вигляді окремої книги, як це було зроблено до 40-річчя Відділення (Відділення..., 2003). Слід підкреслити, що це єдине найбільш інформативне джерело про Відділення наук про Землю, яке було підготовлено та видано за ініціативи та сприяння члена-кореспондента НАН України С.О. Довгого (академік з 2018 р.) та завдяки активній і великій роботі на той час академіка-секретаря Відділення наук про Землю НАН України В.І. Старостенка (Старостенко, Коболев, 2023). Зважаючи на обмеження обсягу публікації в «Геологічному журналі», хронологічний розгляд історії природничих наук у системі Академії автори розділили на три частини.

Перша частина включає 45-річний часовий проміжок від заснування УАН і до організаційно-структурного утворення у 1963 р. Відділу наук про Землю і Космос АН УРСР, упродовж якого вчені-природознавці пройшли всі етапи становлення і розвитку Академії. В цей період природничі науки були представлені в таких відділах: фізично-матема-

тичному (1918), природничо-технічному (1930), математичних і природничих наук (1936), фізико-хімічних і математичних наук (1938), хімічних і геологічних наук (1952) (Національна..., 2013).

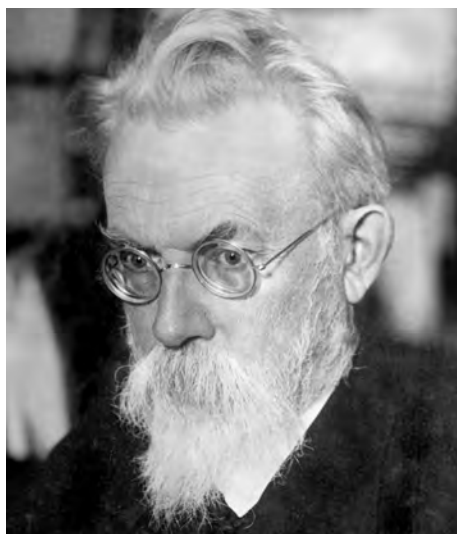
У другій і третій частинах будуть розглянуті становлення і розвиток Відділення наук про Землю відповідно до (1963–1990) і після (1991–2023) набуття Україною незалежності.

Готуючи до публікації цю роботу, автори мали на меті максимально об'єктивно й всебічно розкрити в кожній частині у хронологічному порядку ключові події і факти діяльності наукових установ, стислі відомості про членів Академії, обраних по Відділенню наук про Землю, та про їх здобутки. Варто зазначити, що ми у використаних нами публікаціях зустрілися з численними розбіжностями в їх хронології і тлумаченні. Ми також не застраховані від помилок, але вважаємо, що нам вдалося певною мірою лише наблизитися до поставленої мети. Адже йдеться про значний обсяг інформаційного матеріалу на понад 100-річному проміжку часу – від заснування УАН і до сьогодення.

Заснування Української академії наук (1918–1920 рр.)

Перш за все ми пишаємося, що у заснуванні УАН вирішальну роль відіграли вчені-природознавці. Саме комісія по формуванню статутно-проектної документації УАН, яку очолював В.І. Вернадський та до складу якої входив П.А. Тутковський, упродовж липня–вересня 1918 р. розробила законопроект про заснування УАН, статут, штати та кошторис. На їх підставі гетьман Павло Скоропадський 14 листопада 1918 р. підписав «Закон Української Держави про заснування УАН у м. Києві», а також призначив 12 перших дійсних членів (академіків). Серед них – на той час ординарний академік Російської академії наук В.І. Вернадський та заслужений ординарний професор Київського університету Св. Володимира¹ П.А. Тутковський (Перші..., 2018).

¹ На початку заснування Київський університет мав назву Імператорський університет Св. Володимира (KIEVЪ вчора і ..., с. 86).

Вернадський Володимир Іванович (1863–1945) – геніальний вчений-природознавець і мислитель, засновник генетичної мінералогії, біогеохімії та радіогеології, доктор мінералогії та геонозії (1897), професор (1898), академік Петербурзької академії наук (1909), академік та перший президент УАН (1918), лауреат Державної премії СРСР (1943).

Після закінчення природничого відділення фізико-математичного факультету Санкт-Петербурзького університету (1885) Володимир Іванович 22 роки працював у Московському університеті (1890–1911). У 1911 р. він переїхав до Петербурга, де обійняв посаду директора геологічного і мінералогічного музею Академії наук. У 1915 р. за його ініціативи було організовано і він очолив Комісію з вивчення природних виробничих сил Росії. Жовтневі події 1917 р. застали вченого у Полтавській губернії, де він взяв активну участь у підготовчій роботі по організації УАН і згодом переїхав до Києва. В 1918 р. був обраний першим президентом УАН. З 1920 по 1921 р. – професор Таврійського університету в Сімферополі.

Кримському періоду життя і діяльності Володимира Івановича присвячена книга (В.І. Вернадский..., 2004), яка починається його словами «...Я все более и более мечтаю о Крыме...». У 1921–1939 рр. він працював у Москві директором Радієвого інституту та Біохімічної лабораторії (в подальшому – Інститут геохімії та аналітичної хімії ім. В.І. Вернадського) (1927–1939) (Відділення..., 2003; Перші..., 2018).

Ім'я геніального вченого присвоєно багатьом академічним інститутам, бібліотекам, кораблям тощо. Протягом 1973–2007 рр. присуджувалася премія, а у 2004 р. була заснована Золота медаль ім. В.І. Вернадського НАН України. Його ім'ям названо Українську антарктичну станцію і гірський хребет у східній частині Антарктиди.

Варто зазначити, що В.І. Вернадському присвячено безліч публікацій. На наш погляд, найбільш вражаючий життєпис його наукових інтересів, титанічної науково-організаційної діяльності наведено у нещодавній статті академіка НАН України О.Ю. Лукіна (2015). Зокрема, неабиякий інтерес становить інформація про

українське коріння В.І. Вернадського, який народився 12 березня 1863 р. у Санкт-Петербурзі. Натомість його батько, Іван Васильович народився у Києві і працював професором Київського університету, а пізніше – професором Олександрійського лицю в Петербурзі. Варта уваги також постать його діда, Василя Івановича Вернацького, котрий, отримавши чин колезького радника і право на дворянство, змінив написання прізвища і став Вернадським. Здобувши вищу воєнно-медичну освіту, він брав участь у війні 1812–1814 рр., був начальником військового госпіталю у Чернігові, де і помер у 1838 р. А прадід Володимира Івановича – запорозький козак, брав участь у військових походах під проводом Богдана Хмельницького.

27 листопада 1918 р. у будинку по вул. Великій Підвальній, 36 (зараз це вул. Ярославів Вал) відбулось перше Спільне зібрання УАН, на якому головою-президентом був одногосно обраний В.І. Вернадський, а 13 грудня головою правління – П.А. Тутковський, який мав право підписувати фінансові документи. У перший рік своєї діяльності УАН складалася з трьох наукових відділів: історико-філологічного, фізично-математичного і соціальних наук. Академіки В.І. Вернадський і П.А. Тутковський увійшли до складу фізико-математичного відділу УАН (Перші академіки..., 2018).

Незважаючи на складний воєнно-політичний стан у Києві, 1 лютого 1918 р. було прийнято рішення про створення Українського геологічного комітету у складі Міністерства Торгівлі і Промисловості, а 23 серпня 1918 р. наказом гетьмана Павла Скоропадського його директором було призначено професора Київського університету Св. Володимира В.І. Лучицького (1918–1924). При створенні УАН у В.І. Вернадського і П.А. Тутковського виникла ідея включити Український геологічний комітет до складу Фізико-математичного відділу, яка не була реалізована через незгоду Міністерства. Однак взаємний вплив і зв'язки очільників УАН з Українським геологічним комітетом були постійними і плідними, хоча в основному неформальними (Старостенко та ін., 2017).

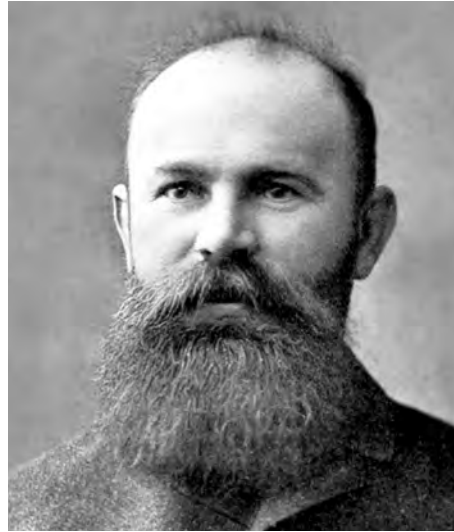
У березні 1919 р. було створено Комісію по вивченню природних багатств України УАН на чолі з В.І. Вернадським, до якої у травні був приєднаний гідрологічний відділ, переданий з Міністерства земельних справ до УАН. У липні

Тутковський Павло Аполлонович (1858–1930) – видатний український вчений-геолог, доктор географії (1911), доктор мінералогії (1911), професор (1914), академік УАН (1918), академік Білоруської академії наук (1929), керівник Геологічного кабінету УАН (1919), голова Комісії по вивченню природних багатств України (1921), засновник і перший директор Українського науково-дослідного геологічного інституту (1926) та Національного геологічного музею (1927). У 1929 р. очолив фізико-математичний відділ ВУАН.

Після закінчення природничого відділення Київського університету у 1882 р. Павло Аполлонович працював позаштатним співробітником Геологічного комітету, згодом професором Київського університету (1914–1921).

Заслуги Павла Аполлоновича перед геологічною і географічною науками невимірні. Він уперше розробив і запропонував мікропалеонтологічний метод дослідження морських осадових відкладів, який і нині є найточнішим у стратиграфії. Вчений приділяв особливу увагу проблемі водопостачання індустріальних міст України, в тому числі і Києва, який став одним з перших міст у Європі у використанні артезіанських водних джерел. Всесвітню відомість йому принесли праці, присвячені питанням мінералогії, петрографії, палеонтології, стратиграфії, ґрунтознавства, регіональної і динамічної геології, геоморфології, фізичної географії та гідрогеології. Президією НАН України у 2008 р. засновано премію ім. П.А. Тутковського (Гожик та ін., 2016; Перші академіки..., 2018; Відділення наук..., 2003).

Андрусов Микола Іванович (1861–1924) – видатний геолог, доктор геологічних наук (1897), професор (1896), академік Петербурзької академії наук (1914), академік УАН (1919).

Після закінчення навчання в Новоросійському університеті (1880–1884) був відряджений на дворічне наукове стажування в Європу. Повернувшись на батьківщину, вступив до аспірантури Санкт-Петербурзького університету (1890), де залишився працювати приват-доцентом (1893–1896). Свою професорську діяльність Микола Іванович розпочав у Дерентському (нині – Тартуському) університеті (1896–1904). Але найбільш продуктивним у його науковій діяльності був Київський період (1904–1912), коли він працював ординарним професором університету Св. Володимира і заснував славетну Андрусівську школу геологів. Не менш продуктивним, але нетривалим, був Сімферопольський період на посаді завідувача кафедри геології новоствореного Таврійського університету (1918–1919). Про популярність Миколи Івановича у Криму свідчить перейменування у 1919 р. одного селища у Сімферопольському районі на с. Андрусове.

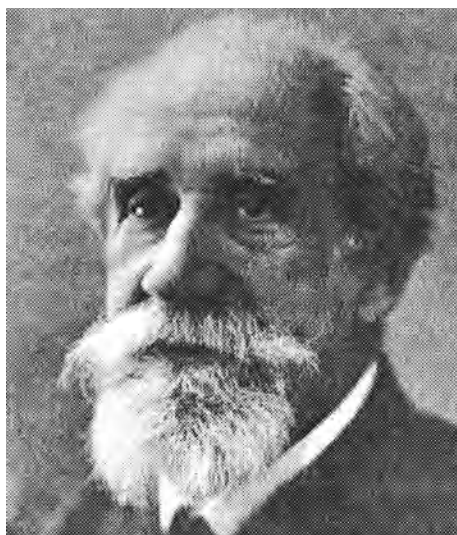
Праці Миколи Івановича складають епоху в стратиграфії, палеонтології, палеогеографії, палеоокології та океанології. Вони дали змогу вченому розробити детальну стратиграфію неогенових відкладів Понто-Каспійського регіону. Микола Іванович Андрусов – засновник стратиграфії неогену Південної України та Росії – Понто-Каспійського регіону, за його ініціативи і безпосередньої участі почалося вивчення морських і океанічних басейнів (Відділення..., 2003).

у складі Фізико-математичного відділу УАН був заснований Геологічний кабінет, який очолив П.А. Тутковський (Національна..., 2013).

Окупація Києва білогвардійцями у вересні-грудні 1919 р. супроводжувалась офіційним, але не фактичним припиненням діяльності УАН. Особисте втручання В.І. Вернадського, який у ставці А. Денікіна в Ростові-на-Дону доводив значення академії для вирішення загальнолюдських і державних потреб, дало можливість уникнути її руйнації. Якщо на початку

1919 р. серед співробітників УАН налічувалося до 1000 осіб, то на кінець року після білогвардійського правління ця цифра зменшилася вдвічі. Із встановленням радянської влади в Києві у грудні 1919 р. В.І. Вернадський подав у відставку, а обов'язки президента УАН тимчасово виконував його заступник, академік О.І. Левицький (Національна..., 2008).

У 1919 р. до складу УАН був обраний славетний вітчизняний вчений-геолог М.І. Андрусов (Національна..., 2013; Палій, Храмов, 2013).

Срезневський Борис Ізмаїлович (1857–1934) – видатний метеоролог-кліматолог, професор (1894), академік УАН (1920).

З 1874 по 1879 р. навчався у Петербурзькому університеті, а потім (до 1881 р.) удосконалював свої знання в університетах Західної Європи. Впродовж 1882–1892 рр. працював у Головній фізичній обсерваторії в Петербурзі. В 1894–1918 рр. – професор Юр'євського (Тартуського) університету. У 1919 р. був запрошений на посаду директора Київської метеорологічної обсерваторії, яку очолював до кінця життя. У 1920 р. за його ініціативою було створено Геофізичну комісію УАН, реорганізовану в 1934 р. у Геофізичну обсерваторію ВУАН.

Борис Ізмаїлович здійснив ґрунтовні дослідження клімату України, заснував низку синоптичних, метеорологічних та гідрографічних періодичних українських наукових видань. Він є автором однієї з перших схем кліматичного районування території України, монографій про циклональні та антициклональні збурення атмосфери та праць з методичної метеорології (Відділення..., 2003). Його ім'я присвоєно Геофізичній обсерваторії НАН України.

У липні 1920 р. Спільне зібрання ВУАН затвердило постанову Фізико-математичного відділу про створення Геофізичної комісії, а також Геодезичного інституту на чолі з Б.І. Срезневським, який того ж року був обраний академіком УАН (Національна..., 2013; Палій, Храмов, 2013).

Всеукраїнська академія наук (1921–1936 рр.)

14 червня 1921 р. згідно Постанови Раднаркому УРСР УАН було визнано найвищою науковою установою України і перейменовано у Всеукраїнську академію наук (ВУАН). Слід зауважити, що вживати зазначену назву Спільне зібрання

Павлова Марія Василівна (1854–1938) – видатна вчена-палеозоолог, доктор геології (1910), професор (1910), академік ВУАН (1921), член-кореспондент АН СРСР (1925).

Закінчила Київський інститут шляхетних дівчат (1876), згодом навчалась у Сорбонському університеті (з 1882 р.). Повернувшись у 1885 р. до Москви, Марія Василівна разом з чоловіком (Олексій Петрович Павлов) засновують геологічний музей з палеонтологічним відділом при Московському університеті (нині – музей О.П. і М.В. Павлових при Московському геологорозвідувальному інституті), де майже до кінця життя читала лекції з палеонтології.

Наукові дослідження Марії Василівни присвячені вивченню викопних ссавців, зокрема причин вимирання тварин у минулі геологічні епохи. Вона розглядала історію розвитку окремих груп кайнозойської фауни, юрських амонітів тощо у світовому масштабі. Значних результатів дослідницької діяльності у вивченні родини конячих (Відділення..., 2003).

ухвалило лише 17 жовтня. На кінець року у складі Фізично-математичного відділу ВУАН налічувалося чотири природничих підрозділи: Фізично-географічний інститут, Геологічний кабінет, Геофізична комісія та Комісія по вивченню природних багатств України. Згодом до Геологічного кабінету була приєднана Геологічна секція Українського наукового товариства. Того ж року дійсним членом ВУАН вперше була обрана жінка – М.В. Павлова (Національна..., 2008).

Поряд із суспільствознавчими дослідженнями, які займали панівне становище на перших етапах становлення ВУАН, поступово все більшої ваги набирали дослідження в галузі природничих наук. Геологічний кабінет під керівництвом П.А. Тутковського, незважаючи на

Карпінський Олександр Петрович (1847–1936) – всесвітньо відомий вчений-геолог, доктор геології (1869), професор (1869), академік Петербурзької академії наук (1896), дійсний член ВУАН (1925).

Вищу освіту отримав у Гірничому кадетському корпусі (згодом реорганізований в Петербурзький Гірничий інститут), після закінчення якого у 1866 р. два роки працював геологом на Уралі. У 1869 р. захистив дисертацію і почав працювати професором кафедри геології, геодезії і рудних родовищ Гірничого інституту (1869–1896). Одночасно він був одним з організаторів і директором Геологічного комітету Росії (1885–1903). У 1896 р. був обраний дійсним членом Петербурзької академії наук, а у 1917 р. – першим виборним президентом Російської академії наук (1917–1936). З червня 1925 – президент Академії наук СРСР. Обирався іноземним членом наукових установ і товариств багатьох країн світу: член-кореспондент Геттінгенської академії наук (1892), Американської академії політичних і соціальних наук у Філадельфії (1897), Австрійської академії наук (1897), Баварської академії наук (1898); почесний член Швейцарського товариства природознавців (1897), Болонської академії наук (1898), Наукового товариства Мексики (1898), Академії наук, літератури і мистецтв у Сицилії (1903), Японського геологічного товариства (1914); іноземний член Національної академії наук деї Лінчеї (Італія, 1898), Німецької академії природознавців «Леопольдіна» (1925).

Дослідження Олександра Петровича з тектоніки і палеогеографії південної частини Європи започаткували цілу епоху у розвитку геології. В його класичній праці «Замечания о характере дислокаций пород у южной части Европейской России» (1883) простежена смуга дислокованих порід, яка отримала в геології назву «вал Карпінського». Геологи всіх рангів люб'язно називали Олександра Петровича «батьком російської геології» (Відділення..., 2003; Палій, Храмов, 2013). Похований біля Кремлівської стіни.

Бурксер Євген Самійлович (1887–1965) – знаний вчений у галузі геохімії та радіології, доктор хімічних наук, професор (1943), член-кореспондент ВУАН (1925), лауреат премії Народного комісаріату просвіти України (1926).

Навчався на природничому відділенні фізико-математичного факультету Новоросійського університету (сьогодні – Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова), слухав лекції у Сорбонському університеті, де знайомство з Марією Кюрі визначило сферу наукових інтересів майбутнього вченого.

Євген Самійлович – організатор і керівник першої в Росії радіологічної лабораторії (м. Одеса, 1910 р.), на базі якої у 1921 р. було створено Інститут прикладної хімії і радіології. У 1926 р. він очолив Одеський хіміко-радіологічний інститут, реорганізований у 1932 р. в Український філіал Інституту рідкісних металів. У 1938 р. переїхав до Києва, де в Інституті геологічних наук АН УРСР організував відділ геохімії. Невдовзі його обрали головою Комітету по метеоритах АН УРСР (1939), який він очолював до кінця життя. Під час Великої Вітчизняної війни Євген Самійлович працював в Уфі, де організував виробництво хімічної речовини, необхідної для оборонної промисловості. Повернувшись з евакуації, Є.С. Бурксер створив в Інституті геологічних наук АН УРСР відділ абсолютного віку геологічних формацій та ядерної геології (1959) та одночасно працював професором геологічного факультету Київського університету.

Євген Самійлович виконав велику роботу по визначенню абсолютного віку гірських порід аргонієм, рубідієво-стронцієвим та свинцевим методами. Талановитий вчений, людина широкої ерудиції і високої культури, він був прекрасним педагогом і наставником (Відділення..., 2003; Палій, Храмов, 2013).

брак коштів, виконав у 1921 р. перші польові експедиційні роботи на території України, а наступного року були опубліковані перші результати з природно-географічного районування України. Під керівництвом В.І. Лучицького у 1923 р. було створено першу мапу корисних копалин України. На Спільному зібранні ВУАН у грудні 1924 р. було створено Комісію краєзнавства (Національна..., 2013).

У 1925 р. до складу ВУАН був обраний всесвітньо відомий російський вчений, новатор і творець геологічної школи, піонер багатьох оригінальних ідей теоретичної геології О.П. Карпінський. У тому ж році відбулися перші вибори членів-кореспондентів ВУАН, серед яких був обраний відомий вчений у галузі геохімії і радіології Є.С. Бурксер (Національна..., 2013).

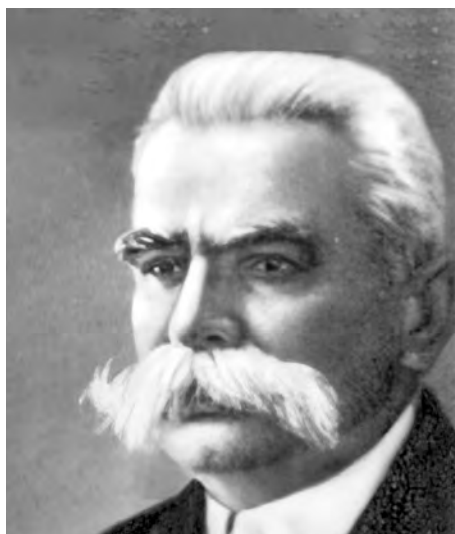

Козлов Петро Кузьмич (1863–1935) – видатний дослідник Центральної Азії, академік ВУАН (1927).

У військовому училищі, яке Петро Кузьмич закінчив у 1887 р., його вихователем і учителем був сам М.М. Пржевальський, під керівництвом якого він брав участь у перших експедиціях до Центральної Азії. У 1899–1909 рр. дослідник очолював експедицію до Східного Тибету, Монголії, Західного Китаю. Варта уваги його експедиція до пустелі Гобі (1907–1909), де він відкрив і дослідив давнє місто на території Монголії та знайшов понад 2000 рукописних книг.

Завдячуючи Петру Кузьмичу акліматизаційний зоопарк і дендропарк, а також цілинний степ «Асканія-Нова» були проголошені Народним заповідним парком УРСР. Його героїчна діяльність на ниві географічних мандрівок та охорони пам'яток природи неодноразово відзначалася нагородами географічних товариств багатьох країн світу та обранням їх почесним членом (Відділення..., 2003; Палій, Храмов, 2013).

У 1926 р. на базі геологічних установ, які існували в системі ВУАН, був створений Український науково-дослідний геологічний інститут, а роком пізніше – Національний геологічний музей, засновником і першим директором яких був академік П.А. Тутковський. Одночасно розпочав роботу Український науково-дослідний інститут водного господарства, створений за ініціативи Є.В. Оппокова (академік ВУАН з 1929 р.) на базі Науково-дослідної кафедри гідрології при Київському політехнічному інституті. У жовтні 1926 р. у Києві відбувся II Всесоюзний з'їзд геологів за участю В.І. Вернадського, П.А. Тутковського, В.В. Різниченка та ін. Вчені Полтавської гравіметричної обсерваторії, яка була заснована у 1926 р. і підпорядковувалась Українській Головній палаті мір та ваг, у 1927 р. провели першу

Оппоков Євген Володимирович (1869–1937) – видатний український вчений-гідролог, доктор гідрології (1926), професор (1921), академік ВУАН (1929).

У 1886 р. Євген Володимирович вступив на фізико-математичне відділення Київського університету, але після першого курсу перевівся до Петербурзького технологічного інституту, який закінчив у 1892 р. Упродовж 25 років працював інженером по меліорації у Мінській губернії. За цей період він нагромадив величезний фактичний матеріал з режимних спостережень за річковим стоком і меліораційними роботами, який виклав у понад 100 наукових праць. У 1915 р. розпочав педагогічну діяльність у Київському політехнічному інституті. Згодом викладав гідрологію, меліорацію та гідрогеологію у Кубанському політехнічному та Київському гірничо-геологічному інститутах і Київському інженерно-меліоративному технікумі. За його ініціативи у 1926 р. був створений і ним очолений Інститут водного господарства як вища науково-дослідна установа України. Під його керівництвом Інститут провів величезну роботу для забезпечення будівництва гідроелектростанцій на Дніпрі.

Є.В. Оппоков поставив на наукову основу не тільки дослідження та вивчення, а й використання та охорону поверхневих та підземних вод. У 1929 р. він розробив метод передбачення висот весняної повені та рівня Дніпра і річок його басейну (рівняння Пенка–Оппокова). На жаль, у 1937 р. його було страчено за безпідставним звинуваченням у контрреволюційній діяльності (Відділення..., 2003; Палій, Храмов, 2013).

гравіметричну зйомку України. Того ж року до складу ВУАН дійсним членом був обраний видатний географ і мандрівник, генерал-майор П.К. Козлов (Національна..., 2013).

У травні 1928 р. президентом ВУАН було обрано академіка Д.К. Заболотного, а 29 червня 1929 р. на розширеному засіданні Ради ВУАН за участю представників наркомату освіти УРСР й наукових співробітників відбулися вибори нових членів академії. Варто зазначити, що за всю історію Академії це єдиний випадок, коли вибори відбувалися

Різниченко Володимир Васильович (1870–1932) – знаний український вчений у галузі геоморфології, тектоніки та гляціології, академік ВУАН (1929).

Після закінчення природничого відділу фізико-математичного факультету Харківського університету Володимир Васильович займався геологічними і геоморфологічними дослідженнями важкодоступних гірських систем Середньої Азії та Казахстану (1899–1915), на основі яких вперше склав геологічну і тектонічну карти Алтаю. Найбільш плідний період науково-організаційної та громадської діяльності Володимира Васильовича пов'язаний з Україною (1916–1932). З часу проголошення Української Народної Республіки (УНР) він спочатку працював геологом, а згодом керівником Українського відділення геологічного комітету (1927–1928), був одним з перших організаторів проведення в Україні геологічної зйомки. У 1930–1932 рр. очолював Український науково-дослідний геологічний інститут.

Перу вченого належать понад 70 наукових праць з питань тектоніки, загальної геології, динамічної геології, гідрогеології, регіональної геології та археології. Надзвичайно великого значення Володимир Васильович надавав дослідженню четвертинних відкладів України. На кафедрі геології ВУАН у 1930 р. він створив спеціальну комісію по вивченню четвертинного періоду та започаткував видання журналу «Четвертинний період». Варто зазначити, що Володимир Васильович – людина багатогранна. Своєрідною й унікальною є його літературно-поетична спадщина, він був талановитим художником-карикатуристом (Відділення..., 2003; Палій, Храмов, 2013).

Рудницький Степан Львович (1877–1937) – видатний український вчений-географ, доктор філософії (1901), професор (1904), академік ВУАН (1929).

Після закінчення Львівського університету (1899) продовжив вивчати геологію, геоморфологію і гідрографію у Віденському університеті. Від 1904 р. займався географічними дослідженнями Галичини, Прикарпаття, Буковини та Наддніпрянської України. У 1914 р. Степан Львович повернувся до Відня, де опублікував свої фундаментальні праці про Україну для світової громадськості німецькою та англійською мовами. У 1920–1921 рр. він викладав економічну географію у Віденській академії світової торгівлі, а з 1921 р. працював ординарним професором географії і деканом філософського факультету в Українському вільному університеті та Вищому педагогічному інституті (Прага). На запрошення радянського уряду вчений у 1926 р. переїхав з Відня до Харкова, де очолив кафедру топографії і картографії у Геодезичному інституті. Через рік він став першим директором Українського науково-дослідного інституту географії і картографії у Харкові. У 1929 р. очолив кафедру географії ВУАН, Комітет краєзнавства і Музей антропології та етнографії ім. Хв. Вовка.

В кожній науковій праці Степан Львович постає фаховим географом, досвідченим економістом, істориком і соціологом. На жаль, у січні 1934 р. його виключили із складу ВУАН за безпідставним звинуваченням у контрреволюційній діяльності, а згодом у 1937 р. засудили до страти (Відділення..., 2003; Палій, Храмов, 2013).

відкритим голосуванням, а результати вирішувалися більшістю голосів, а не двома третинами від загальної кількості. Було обрано 34 академіка, які були затверджені наркоматом освіти УРСР. Зокрема, по Фізико-математичному відділу дійсними членами ВУАН були обрані вчені-природознавці Є.В. Оппоков, В.В. Різниченко, С.Л. Рудницький та у 1930 р. – М.Г. Свігальський (Національна..., 2008, 2013; Палій, Храмов, 2013).

Наступне п'ятиріччя (1930–1935 рр.) було ознаменоване організаційною перебудовою ВУАН та становленням фундаментальних наук. У липні 1930 р. президентом ВУАН було обрано видатного патофізіолога О.О. Богомольця. Також було ухвалено постанову про об'єднання дрібних кафедр і комісій у цикли, що входили до перейменованого з фізично-математичного на природничо-технічний відділ. У зв'язку з реорганізацією у складі останнього, зокрема,

Світальський Микола Гнатович (1884–1937) – знаний вчений у галузі рудної геології, академік ВУАН (1930) та віцепрезидент АН УРСР (1936–1937).

Після закінчення у 1911 р. Петербурзького гірничого інституту Микола Гнатович пройшов ґрунтовну практичну школу польового геолога від зйомки до розвідки і пошуків кольорових і чорних металів у Прибайкаллі та на Уралі (1911–1919). У 1919 р. почав викладати курс описової петрографії в Санкт-Петербурзькому гірничому університеті, а навесні 1921 р. захистив магістерську дисертацію та очолив кафедру петрографії. У 1926–1930 рр. працював заступником директора Геологічного комітету, а з 1934 р. очолив Інститут геологічних наук АН УРСР та одночасно працював професором кафедри мінералогії та петрографії Київського державного університету (1934–1937).

Під керівництвом Миколи Гнатовича на початку 1930-х років була відкрита смуга магнітних аномалій від Кривого Рогу до Курська та оцінені запаси Криворізького залізорудного родовища. На посаді директора Інституту геологічних наук АН УРСР вчений зосереджується на виконанні практичних завдань розширення мінерально-сировинної бази України, особисто очолює польові експедиційні дослідження Нагольного кряжу, Нікополя та Ромен, де проводились пошукові роботи щодо ртуті, золота, марганцю і нафти. В цей час в Інституті створюється «кабінет Донбасу», який згодом перетворюється на відділ палеозойських відкладів і лабораторію викопної флори.

Перспективну науково-організаційну діяльність 52-літнього вченого зупинила сталінська влада. Його розстріляли у 1937 р. за інспіровані звинувачення у контрреволюційній діяльності. На його честь названо смарагово-зелений слюдистий мінерал – світальський (Відділення..., 2003; Палій, Храмов, 2013).

був утворений географічно-геологічний цикл (Національна..., 2013).

В.І. Лучицьким та Б.Л. Лічковим у 1930 р. була вперше на геоструктурній основі складена карта гідрогеологічного районування України. У 1931 р. припинила свою роботу Комісія для вивчення продуктивних сил України. Натомість до складу ВУАН був переданий Український

Інститут геології (з 1939 р. – Інститут геологічних наук АН УРСР) – найстаріший геологічний заклад в Україні, теоретичний центр розвитку нових наукових напрямів геологічних досліджень, родоначальник наукових установ геологічного профілю, що входять до складу Відділення наук про Землю НАН України. На основі його структурних підрозділів були створені: Інститут геології і геохімії горючих корисних копалин (1951), Інститут геофізики (1960), Інститут геохімії і фізики мінералів (1969) та Відділення морської геології та осадового рудоутворення (1992).

Науковцями Інституту зроблено значний внесок у розвиток теоретичних і практичних досліджень з палеонтології і стратиграфії, будови земної кори і геотектоніки, геології нафтових, газових та вугільних родовищ. Одне з провідних місць від часу заснування Інституту посідали гідрогеологічні та інженерно-геологічні дослідження. Було закладено теоретичні основи органічного світу, палеогеографії, закономірностей осадконакопичення та розташування корисних копалин. Чимало успіхів досягнуто у вивченні геології дна Чорного та Азовського морів і Світового океану, вирішенні найважливіших народногосподарських завдань Великого Донбасу, Кривого Рогу, проблем мінерально-сировинного комплексу України. Набув розвитку фундаментальний напрям сучасної геології та порівняльної планетології – вчення про імпактні метеоритні структури. Інститут став першим в Україні центром геологічного вивчення Світового океану і Антарктики (Відділення..., 2003; Інститут..., 2012).

Інститут очолювали: П.А. Тутковський (1926–1930), В.В. Різнченко (1930–1932), І.А. Лепікаш (1933–1934), М.Г. Світальський (1934–1937), Є.С. Бурксер (1938–1939), Б.І. Чернишов (1939–1946), В.І. Лучицький (1946–1949), А.Є. Бабинець (1949–1953), В.Г. Бондарчук (1953–1963), В.Б. Порфир'єв (1963–1968), Я.М. Белевцев (1969), Є.К. Лазаренко (1969–1971), В.Я. Дідковський (1971–1977), Є.Ф. Шнюков (1977–1992), П.Ф. Шпак (1992–1996), П.Ф. Гожик (1997–2020) (Відділення..., 2003; Інститут..., 2012; Національна..., 2013). У 2021 р. директором Інституту була обрана С.Б. Шехунова.

науково-дослідний геологічний інститут Народного Комісаріату освіти УРСР. Знаменно, що співробітник цього Інституту М.С. Шатський саме цього року висунув ідею про соляну тектоніку й можливу нафтогазоносність Дніпровсько-Донецької западини (Національна..., 2013), яка стала поштовхом для розгортання на її підставі розвідувального і згодом промислового буріння.

У 1933 р. на основі вивчення генезису порід і руд залізорудної формації академік ВУАН М.Г. Світальський та П.П. П'ятницький створили схему рудоутворення Криворізького басейну (Національна..., 2013).

На сесії ВУАН у січні 1934 р. основною структурною одиницею Академії ухвалено науково-дослідний інститут. Було створено 22 академічних інститути, диференційовані за галузями науки, зокрема Інститут геології, який об'єднав у своєму складі Український науково-дослідний геологічний інститут, Кафедру гідрології, Кабінет геології та Геологічний музей, які існували як самостійні установи при ВУАН. Також на базі Кафедри геофізики була створена Геофізична обсерваторія ВУАН на чолі з академіком Б.І. Срезневським (Національна..., 2013; Наукові..., 2013).

Академія наук Української РСР (1936–1941)

21 лютого 1936 р. ВУАН було перейменовано на Академію наук УРСР (АН УРСР) та затверджено новий статут, що зафіксував зміни, які відбулися в її структурі та в організації роботи. Вона знову була поділена на три відділи: суспільних, математичних і природничих та технічних наук. Відділи були поділені на групи відповідно до наукових спеціальностей, а інститути стали основними структурними підрозділами, яким надавалася цілковита оперативна й господарська самостійність при підпорядкуванні безпосередньо Президії. Вищим органом АН УРСР знову стали Загальні збори. Процедура виборів до АН УРСР передбачала право висувати кандидатів на дійсних членів та членів-кореспондентів відділами, але які могли обирати лише останніх. Загальні збори затверджували членів-кореспондентів, а дійсних членів обирали (Національна..., 2008).

У 1936 р. в Інституті геології відбулась наукова конференція з питань розвідки родовищ корисних копалин та дослідження геологічної будови території України, яка була організована спільно з Радою по вивченню продуктивних сил України. Цього ж року згідно постанови РНК УРСР Полтавська гравіметрична обсерваторія була передана до Геофізичної обсерваторії АН УРСР. Згодом у 1938 р. була прийнята Постанова Президії АН УРСР про її

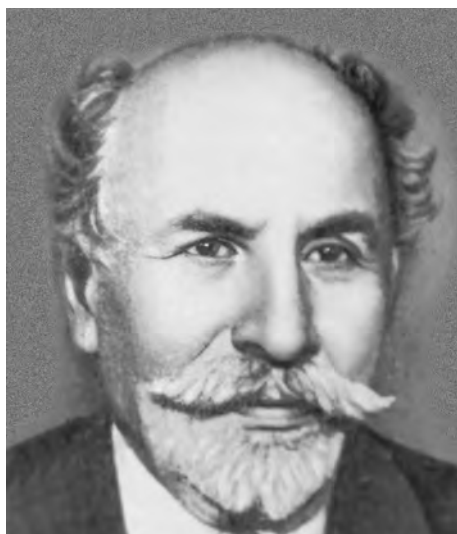
Полтавська гравіметрична обсерваторія як геофізичний та радіоастрономічний науково-дослідний заклад була заснована у 1926 р. з ініціативи знаного астронома, академіка ВУАН О.Я. Орлова і підпорядковувалась Українській Головній палаті мір та ваг. У 1936 р. була передана АН УРСР і після об'єднання з Геофізичною обсерваторією увійшла до складу Фізично-математичного відділу під назвою Геофізична і гравіметрична обсерваторія. У складі Обсерваторії були сектори: магнітометрії, електрометрії та гравіметрії, фізики атмосфери, астрономії.

У 1938 р. Обсерваторія увійшла до складу Інституту геології АН УРСР як Сектор геофізики, а у 1964 р. була передана в підпорядкування Інституту геофізики АН УРСР. Основними напрямками наукової діяльності Полтавської гравіметричної обсерваторії були: вивчення обертового руху Землі та пов'язаних з ним геодинамічних явищ методами космічної геодезії та оптичної астрометрії; вивчення динаміки земної кори та сили тяжіння на основі геодезичних та геофізичних спостережень; геофізичні дослідження з проблеми прогнозу землетрусів (Відділення..., 2003; Наукові..., 2013).

Обсерваторію очолювали: О.Я. Орлов (1926–1934), П.К. Нечипоренко (1934–1937), П.А. Степаніко (1937–1938), О.Я. Орлов (1938–1951), З.М. Аксентьєва (1951–1969), М.І. Панченко (1969–1982), В.Г. Булацен (1982–2016), з 2017 р. – М.В. Лубков.

реорганізацію: геофізичну групу було передано до Інституту геології, а Полтавську гравіметричну обсерваторію виділено в самостійну структуру АН УРСР (Національна..., 2013).

1930-ті роки були затьмарені масовими репресіями. Кілька сотень співробітників ВУАН були безпідставно звинувачені як «вороги народу», багато з них (у тому числі згадані вище академіки-природознавці Є.В. Оппоков, С.Л. Рудницький, М.Г. Світальський та ін.) були ув'язнені, заслані або страчені. У результаті були обезголовлені й істотно ослаблені важливі наукові напрями, що розвивалися в Україні. Для відновлення кількісного складу АН УРСР в лютому 1939 р. було обрано 30 академіків та 60 членів-кореспондентів.

Сельський Володимир Олександрович (1883–1951) – знаний вчений, доктор геолого-мінералогічних наук (1937), професор (1937), академік АН УРСР (1939).

Закінчив фізико-математичний факультет Київського університету (1909) і залишився при університеті для наукової та педагогічної діяльності (1910–1911). У 1912–1914 рр. працював у Варшавському університеті, згодом обіймав посаду директора гімназії у Кисловодську. У 1922 р. Володимир Олександрович організував і очолив Нафтовий інститут у м. Грозний (1922–1928), а згодом промислове управління «Грознафтогазрозвідка» (1928–1930). Упродовж 1931–1938 рр. – головний геолог Головного управління паливної промисловості Всесоюзної ради народного господарства СРСР, головний консультант із питань геофізичної розвідки Державного геофізичного тресту СРСР. У 1939 р. Володимир Олександрович перейшов на роботу до Інституту геологічних наук АН УРСР, де створив відділ геофізики, який під його керівництвом працював над вирішенням питань геофізичних досліджень Дніпровсько-Донецької западини. Під час німецької окупації вчений працював на нафтогазових родовищах Татарської АРСР. У 1945 р. В.О. Сельський повернувся на Україну і створив відділ геофізики і сектор сейсмології у Львівській філії АН УРСР, кафедру геофізики у Львівському університеті та політехнічному інституті.

Завдячуючи фундаментальній фізико-математичній підготовці, Володимир Олександрович далекоглядно оцінив пріоритетну роль геофізики у вирішенні питань структурної геології. Він наполегливо впроваджував новітні методи геофізичних досліджень, що сприяли вивченню геологічної будови земних надр та пошуку і розвідки корисних копалин (Відділення..., 2003; Палій, Храмов, 2013).

Чернишов Борис Ісидорович (1888–1950) – видатний вчений-геолог, стратиграф, палеонтолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1937), професор (1929), академік (1939) та віце-президент АН УРСР (1939–1946), заслужений діяч науки УРСР (1943).

Вищу освіту отримав у двох вищих навчальних закладах – Празькому політехнічному інституті (1906–1910) та Катеринославському (Дніпропетровському) гірничому інституті, який закінчив у 1916 р., одержавши спеціальність гірничого інженера. До 1925 р. Борис Ісидорович займався педагогічною діяльністю – професор кафедри геології в Гірничому інституті та університеті (м. Катеринослав). У 1926 р. він переїхав до Ленінграда, де працював науковим співробітником Геологічного комітету і також за сумісництвом продовжив педагогічну діяльність у Гірничому інституті та університеті у Ленінграді. У 1937 р. Вища атестаційна комісія присвоїла йому вчений ступінь доктора геолого-мінералогічних наук без захисту дисертації. У 1939 р. Борис Ісидорович отримав запрошення і дав згоду переїхати до України і працювати там. Того ж року його обирають дійсним членом і віце-президентом АН УРСР та призначають директором Інституту геологічних наук АН УРСР. Під час війни вчений працював у Уфі над прогнозною картою кам'яного вугілля СРСР, вивчав палеозойські відклади Південного Уралу і Казахстану. В 1946 р. він склав з себе повноваження директора Інституту, залишившись на посаді завідувача сектору загальної геології та палеонтології і водночас кафедри палеонтології у Київському університеті (1939–1946).

Борис Ісидорович – один із небагатьох найдосвідченіших знавців фауни безхребетних палеозойських відкладів усіх регіонів колишнього СРСР. Виходячи з результатів палеонтолого-стратиграфічних досліджень, він дійшов висновку про закономірне фаціальне розташування фауни у покрівлі вугільних пластів Донбасу і вперше розчленував на яруси продуктивну товщу карбону у Дніпровсько-Донецькій западині і Львівській мульді (Відділення..., 2003).

Дубянський Олександр Андрійович (1890–1974) – відомий вчений з вивчення геологічної будови і корисних копалин південної частини Східноєвропейської платформи, доктор геолого-мінералогічних наук (1937), професор (1924), член-кореспондент АН УРСР (1939), лауреат Ленінської премії за розвідку та відкриття залізорудного родовища в Білгородській області (1959).

Вищу освіту отримав у Юр'євському (нині – Тартуському) університеті, який успішно закінчив у 1908 р. Більшу частину свого життя вчений присвятив педагогічній діяльності, яку плідно поєднував з науковими дослідженнями. Понад 40 років очолював кафедру гідрогеології у Воронежському сільськогосподарському інституті. За сумісництвом Олександр Андрійович працював науковим співробітником Інституту геологічних наук, вивчаючи геологічну будову та корисні копалини північних областей України і суміжних регіонів.

Основні дослідження науковця стосуються вивчення геологічної будови, гідрогеології і корисних копалин південної частини Східноєвропейської платформи. Розробив основи вчення про підземні води Центрально-Чорноземної області, що сприяло їх раціональному використанню. Один із першовідкривачів великих родовищ залізної руди на території Курської магнітної аномалії, за що отримав Ленінську премію (Відділення..., 2003).

Серед них по відділу математичних і природничих наук дійсними членами були обрані В.О. Сельський і Б.І. Чернишов, членами-кореспондентами стали О.А. Дубянський і М.П. Семененко (Відділення..., 2003; Національна..., 2008; Палій, Храмов, 2013).

Особливу увагу природничих установ АН УРСР в 1930-ті роки було зосереджено на геолого-економічній проблемі Донбасу, вирішення якої спричинило відкриття низки нафтогазових родовищ та інших корисних копалин, а також розширення меж вугільного басейну.

Семененко Микола Пантелеймонович (1905–1996) – видатний український вчений у галузі планетарної геохімії, доктор геолого-мінералогічних наук (1937), професор (1937), член-кореспондент (1939), академік (1948) та віце-президент АН УРСР (1950–1970), заслужений діяч науки України (1957), лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1973) та премії ім. В.І. Вернадського АН УРСР (1981).

По закінченні в 1927 р. Дніпропетровського гірничого інституту працював у Байкальській геохімічній експедиції. Впродовж 1937–1941 рр. – завідувач кафедри Дніпропетровського гірничого інституту. Під час війни – завідувач кафедри Інституту кольорових металів у м. Орджонікідзе (1941–1942) та завідувач кафедри петрографії, мінералогії та рудних родовищ Іркутського гірничо-металургійного інституту (1942–1944).

У повоєнний час працював професором Київського університету (1944–1952), завідував відділом петрографії рудних родовищ в Інституті геологічних наук АН УРСР (1944–1968). Засновник і перший директор Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР (1969–1977) та завідувач відділу геології і геохімії рудних родовищ у цьому ж інституті (1969–1987).

Сфера наукових досліджень: вивчення геології рудних родовищ корисних копалин Українського щита, створення єдиної класифікації метаморфічних гірських порід. Микола Пантелеймонович обґрунтував теоретичні підвалини сучасного вчення про метаморфізм рухливих зон та розробив геохімічну киснево-водневу модель Землі. З геохімічних позицій розглянув енергетику Землі, її періодичне енергетичне розвантаження, процеси мінералізації, геохімію та історію формування кори платформ континентів. Вивчав питання геохронології в абсолютному літочисленні, обґрунтував положення про шість мегациклів у історії земної кори. Вперше розробив та склав «Регіональну геохронологічну шкалу докембрію України». Одним із перших в Україні почав застосовувати радіологічні методи для геохронологічного розчленування докембрію. Його ім'я присвоєно Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення НАН України (Відділення..., 2003; Національна..., 2018).

Так, палеонтолого-стратиграфічні дослідження академіка Б.І. Чернишова дозволили розкрити закономірності формування у часі й просторі вугільних пластів Донбасу. Академік М.Г. Світальський розробив теорію походження і систематику метаморфічних гірських порід Українського щита. Також результатом його робіт у співавторстві з П.П. Пятницьким стало з'ясування геолого-геохімічних умов рудних проширків Криворізького залізорудного басейну. Відкриття на початку 1930-х років біля м. Ромни реальних нафтопродуктів у розвідувальній свердловині дало змогу визначити Дніпровсько-Донецьку западину як перспективний нафтогазовий регіон, у межах якого Український науково-дослідний геологічний інститут АН УРСР розгорнув комплексні дослідження і у 1938 р. провів наукову конференцію «Нафтоносність Східної України». В цей період В.І. Лучицький опрацював проблему петрографічних провінцій і склав перший кадастр «Петрографія України», а також опублікував фундаментальну монографію «Докембрій УРСР» (Національна..., 2008).

На Загальних зборах у березні 1939 р. було ухвалено структуру АН УРСР у складі чотирьох відділів: суспільних, фізико-хімічних і математичних, біологічних та технічних наук. Президентом АН УРСР було переобрано О.О. Богомольця. Також була ухвалена Постанова про перейменування Українського науково-дослідного геологічного інституту АН УРСР в Інститут геологічних наук АН УРСР (Інститут..., 2012; Національна..., 2013).

Постановою РНК УРСР у 1940 р. було створено Інститут мінеральної сировини АН УРСР, який займався проблемами в галузі хімії силікатів і неорганічних матеріалів, але припинив своє існування у 1941 р. Частина його функцій було передано Лабораторії з вивчення силікатів Інституту хімії АН УРСР (Національна..., 2013).

У квітні 1940 р. в Інституті геологічних наук АН УРСР відбулась нарада з проблем нафтоносності (за участю представників Ленінградського геологорозвідувального нафтового інституту та Наркомату нафтової промисловості), а у травні – з проблеми зсувів ґрунтів (за участю представників наукових, проектних та виробничих організацій Москви, Ленінграда, Києва та інших міст) (Національна..., 2013).

На початку 1941 р. Рада по вивченню продуктивних сил України АН УРСР провела конференцію з рідкісних і кольорових металів, у якій взяли участь, крім співробітників Інституту геологічних наук, Інституту мінеральної сировини, Інституту хімії та Інституту металургії АН УРСР, представники АН СРСР, Державного інституту рідкісних металів, Народного комісаріату кольорових металів СРСР та ін. (Національна..., 2013).

Академія наук Української РСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945)

Після нападу нацистської Німеччини на територію колишнього СРСР у липні–вересні 1941 р. більшість інститутів АН УРСР, зокрема Інститут геологічних наук, переїхали до Уфи, столиці Башкирії, а Полтавська гравіметрична обсерваторія – до Іркутська. 22 серпня в Уфі відбулися перші в евакуації Загальні збори АН УРСР, на яких головну увагу було приділено науково-технічним розробкам у галузі оборонної промисловості. У серпні 1942 р. при АН УРСР було створено Комісію з мобілізації ресурсів на оборону СРСР, а саме розширення бази стратегічної мінеральної сировини Уралу й Башкирської АРСР. Важливі роботи з питань водопостачання Башкирії проводив Інститут геологічних наук АН УРСР, яким була розроблена гідрологічна карта водоносних горизонтів регіону (Національна..., 2013).

Весною, на початку літа 1944 р. почалася реєвакуація установ АН УРСР. Під час останньої сесії АН УРСР в Уфі 29 липня 1943 р. президент О.О. Богомолець вручив голові РНК Башкирської АРСР 9-томну збірку матеріалів із проблем розвитку продуктивних сил і мобілізації природних ресурсів Башкирії, у підготовці якої активну участь брали науковці Інституту геологічних наук АН УРСР (Національна..., 2008).

Після звільнення території Західної України відновила роботу Львівська філія АН УРСР, у складі якої у 1945 р. було організовано Львівське відділення Інституту геологічних наук АН УРСР. Того ж року дійсними членами АН УРСР було обрано В.І. Лучицького та А.М. Криштофовича (Палій, Храмов, 2013).

Луцицький Володимир Іванович (1877–1949) – видатний геолог-петрограф, доктор геолого-мінералогічних наук (1934), професор (1908), дійсний член АН УРСР (1945), заслужений діяч науки УРСР (1947).

Після закінчення у 1899 р. із золотою медаллю природничого факультету Київського університету Володимир Іванович отримав стипендію кафедри мінералогії і згодом був відряджений до Німеччини на наукове стажування (1903–1905). Працював професором кафедри мінералогії Варшавського політехнічного інституту (1908–1914) та Київського університету (1913–1923).

До революції вчений був активним членом Українського наукового товариства, головою Київського товариства дослідників природи. У роки проголошення Української Народної Республіки очолював відділ сировини Київського комітету військово-технічної допомоги і Гідрогеологічне управління. Ще наприкінці 1917 р. він підготував обґрунтування необхідності створення Українського геологічного комітету та 1 лютого 1918 р. отримав схвальну реакцію Міністерства Торгівлі і Промисловості. А вже 23 серпня 1918 р. наказом гетьмана Павла Скоропадського його було призначено директором Геологічного комітету.

У 1919–1921 рр. Володимир Іванович працював професором Таврійського університету у Сімферополі, а згодом у Гірничій академії (1923–1930) і Геологорозвідувальному інституті (1930–1941) у Москві. У 1944 р. повернувся до Києва, де обійняв посаду завідувача відділу петрографії Інституту геологічних наук АН УРСР (з 1944 р.), за сумісництвом працював професором кафедри мінералогії і петрографії Київського державного університету (з 1945 р.), а згодом очолював Інститут геологічних наук АН УРСР (1947–1949 рр.).

Володимир Іванович належить до геологів широкого спектру діяльності. Результати петрографічних і петрологічних досліджень він використовував і пристосовував для вирішення завдань стратиграфії докембрію і геології родовищ корисних копалин Українського щита. Вагомий внесок вчений зробив у гідрогеологію, чимало його праць присвячено питанням водопостачання великих промислових центрів України (Володимир..., 1968; Відділення..., 2003).

Криштофович Афрікан Миколайович (1885–1953) – видатний вчений-геолог, палеоботанік, доктор біологічних (1926) та геолого-мінералогічних (1934) наук, дійсний член АН УРСР (1945), член-кореспондент АН СРСР (1953), лауреат Державної премії СРСР (1946).

Закінчив у 1908 р. Новоросійський університет (сьогодні – Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова). Працював ад'юнктом-геологом Геологічного комітету, за завданням якого проводив геологічні дослідження Сибіру і Далеккого Сходу. Після повернення до України займався науковою і педагогічною роботою. В 1926 р. захистив докторську дисертацію в Одеському університеті на здобуття вченого ступеня доктора біологічних наук.

Афрікан Миколайович збагатив науку своїми фундаментальними дослідженнями в галузі геології, палеоботаніки, палеогеографії і лінгвістики. Він вперше вивчив і описав палеогенову флору півдня Східноєвропейської платформи, зокрема Приазов'я та південно-західної України. Оригінальні праці вченого одержали всесвітнє визнання і у 1934 р. Вища атестаційна комісія СРСР присудила йому науковий ступінь доктора геолого-мінералогічних наук без захисту дисертації. Вчений був фундатором та очільником Всесоюзного палеонтологічного товариства (1949), а також активним членом Всесоюзних географічного та ботанічного товариств (Відділення..., 2003).

Післявоєнна історія (1945–1962)

У липні 1946 р. на 66-му році пішов з життя академік О.О. Богомолець, який керував Академією впродовж 16 років. У листопаді на позачергових Загальних зборах президентом АН УРСР був обраний видатний біохімік, академік АН УРСР О.В. Палладін (Національна..., 2008).

У повоєнний період Державні премії в галузі науки і техніки СРСР були присуджені: у 1946 р. – академіку АН УРСР А.М. Криштофовичу за монографію «Палеоботаніка»,

Вялов Олег Степанович (1904–1988) – видатний український вчений у галузі стратиграфії і палеонтології, нафтової геології і геотектоніки, доктор геолого-мінералогічних наук (1937), професор (1941), академік АН УРСР (1948), заслужений діяч науки і техніки УРСР (1981), лауреат Державної премії в галузі науки і техніки СРСР (1947), УРСР (1986) та премії ім. В.І. Вернадського АН УРСР (1979).

Вищу освіту отримав, навчаючись з перервами, в Туркестанському університеті, Московській гірничій академії і Ленінградському університеті, який закінчив у 1928 р. Свою виробничу діяльність починав у якості геолога Геологічного комітету (1927–1933), згодом працював старшим геологом Всесоюзного науково-дослідного геологорозвідувального інституту (1933–1945). У 1937 р., завдяки надзвичайним науковим здібностям та працездатності, не маючи ступеня кандидата наук, він захистив докторську дисертацію за матеріалами вивчення третинних відкладів Середньої Азії. Але найбільш плідний період науково-організаційної діяльності Олега Степановича пов'язаний з дослідженнями еволюції і тектонічної будови Карпат. З 1945 р. працював завідувачем кафедри Львівського університету, а у 1949 р. перейшов на постійну роботу завідувачем відділу тектоніки і стратиграфії Інституту геології корисних копалин АН УРСР (м. Львів).

Значне місце у науковій діяльності вченого посідали палеонтологічні дослідження. Зокрема, він заснував новий напрям – палеоіхнологію. Олег Степанович – фундатор і перший президент Українського палеонтологічного товариства (Відділення..., 2003).

у 1947 р. – О.С. Вялову (академік АН УРСР з 1948 р.) за участь у геологічних дослідженнях, що забезпечили відкриття та освоєння нових нафтових родовищ у Фергані, та у 1948 р. – Г.М. Малахову (академік АН УРСР з 1967 р.) за участь у розробці та впровадженні високопродуктивної системи поверхнево-примусового обвалення в умовах Криворізького залізрудного басейну (Національна..., 2013).

Бондарчук Володимир Гаврилович (1905–1993) – видатний український вчений, педагог, організатор науки і громадський діяч, доктор геолого-мінералогічних наук (1941), професор (1944), член-кореспондент (1948), академік АН УРСР (1951), заслужений діяч науки і техніки УРСР (1970), лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1976).

Після закінчення у 1924 р. Волинського інституту народної освіти (м. Житомир) навчався в аспірантурі Українського науково-дослідного геологічного інституту (1926–1929) за фахом «палеонтологія і стратиграфія». Працював в Українському геологорозвідувальному управлінні старшим, головним геологом, начальником геолого-зйомочних партій (1923–1935). Упродовж багатьох років Володимир Гаврилович обіймав високі адміністративні посади: проректора (1935–1941) і ректора (1944–1951) Київського державного університету, заступника Голови Ради Міністрів УРСР (1951–1953), директора (1953–1963) та завідувача відділу тектоніки і четвертинної геології Інституту геологічних наук АН УРСР (1963–1986) (Відділення..., 2003).

В.Г. Бондарчук – творець нового теоретичного напрямку в геологічній науці – тектоорогенії та вчення про тектоносферу як єдиного процесу розвитку структури та рельєфу Землі. Чільне місце в дослідженнях вченого посідає загальна і регіональна геологія (Відділення..., 2003; Національна..., 2018).

На виборах до Академії, які відбулися у 1948 р., О.С. Вялов і М.П. Семененко (член-кореспондент з 1939 р.) були обрані дійсними членами АН УРСР, а членами-кореспондентами стали В.Г. Бондарчук і К.І. Маков (Палій, Храмов, 2013).

У 1949 р. за участю співробітників Інституту геологічних наук АН УРСР (М.П. Балуховський та ін.) було відкрито Шебелинське

Маков Костянтин Іванович (1911–1948) – відомий вчений-гідрогеолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1941), професор (1943), член-кореспондент АН УРСР (1948).

Після закінчення у 1930 р. Курського гідротехнічного технікуму влаштувався на роботу гідрогеологом в Українське геологічне управління. У 1932 р. вступив на Вищі геологорозвідувальні курси при Інституті геології ВУАН і вже наступного року навчався там в аспірантурі. Під керівництвом академіка Є.В. Опікова він у 24 роки достроково захистив кандидатську дисертацію. До війни працював начальником науково-дослідного сектору, науковим співробітником Інституту геологічних наук АН УРСР. У грудні 1941 р., перебуваючи в евакуації в Уфі, успішно захистив докторську дисертацію. Після звільнення України від фашистських загарбників повернувся до Києва і продовжив працювати завідувачем відділу гідрогеології і першим заступником директора Інституту геологічних наук АН УРСР (1944–1948).

Більшість праць Костянтина Івановича присвячена регіональній гідрогеології України і суміжних територій. Настільною книгою для всіх гідрогеологів і сьогодні є його 2-томна монографія «Подземные воды Украинской ССР», яка була опублікована у 1947 р. З 1944 р. вчений очолював кафедру гідрогеології у Київському університеті і за порівняно короткий термін створив свою наукову школу. На жаль, у розквіті життєвого і творчого шляху Костянтин Іванович загинув у автомобільній аварії (Відділення..., 2003).

родовище природного газу. Державну премію в галузі науки і техніки СРСР у 1950 р. було присуджено В.С. Соболеву (член-кореспондент АН УРСР з 1951 р.) за монографію «Вступ до мінералогії силікатів», у 1951 р. – Я.М. Белєвцеву (академік АН УРСР з 1967 р.) за відкриття унікальних родовищ урану в Україні (м. Жовті Води) (Національна..., 2008).

Інститут геології корисних копалин (з 1963 р. – Інститут геології і геохімії горючих копалин) – провідний заклад з питань розвитку наукових досліджень у галузі геології нафтових, газових та вугільних родовищ, які відіграють важливу роль у розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

Спочатку діяльність Інституту, який очолював В.Б. Порфир'єв, була спрямована на вивчення геології і корисних копалин західних областей України. Структура наукових підрозділів Інституту включала п'ять відділів: горючих копалин (доктор геолого-мінералогічних наук В.Б. Порфир'єв), тектоніки і стратиграфії (академік АН УРСР О.С. Вялов), петрографії корисних копалин (доктор геолого-мінералогічних наук В.С. Соболев), гідрогеології (доктор геолого-мінералогічних наук В.Г. Ткачук), геофізики (кандидат геолого-мінералогічних наук С.І. Субботін).

У 1963 р. Інститут був реформований в Інститут геології і геохімії горючих копалин, на який було покладено завдання розробки наукових основ пошуків і розвідки родовищ нафти і газу, вугілля, горючих сланців та сірки на території України. Значне місце в роботі Інституту посідали дослідження структурно-тектонічної будови південно-західної окраїни Східноєвропейської платформи з метою встановлення закономірностей розміщення родовищ горючих та інших, просторово і генетично пов'язаних з ними, корисних копалин.

За понад 70-річну історію Інститут очолювали В.Б. Порфир'єв (1951–1963), Г.Н. Доленко (1963–1982), Р.В. Кучер (1982–1986), В.Ю. Забігайло (1986–1996). Упродовж 1996–2003 рр. обов'язки директора виконували С.О. Лизун, І.М. Намуко і М.І. Павлюк, який був обраний директором у 2003 р.

З Інститутом пов'язані імена багатьох видатних вчених Львівської школи геологів. Тут працювали академік АН СРСР В.С. Соболев, академіки АН УРСР В.А. Сельський, О.С. Вялов, Є.К. Лазаренко, С.І. Субботін, Л.Г. Ткачук, члени-кореспонденти АН УРСР М.Р. Ладженський, Я.І. Середя, В.І. Кітик та Ю.М. Сеньковський (Відділення..., 2003).

У галузі наук про Землю значну увагу у післявоєнні роки було приділено пошуку та освоєнню природних ресурсів на возз'єднаних територіях – Закарпатті, Українських Карпатах, Буковині і Волині. З цією метою у 1951 р. на базі Львівського відділення Інституту геологічних наук АН УРСР був створений Інститут геології корисних копалин АН УРСР (Національна..., 2013).

Белевцев Яків Миколайович (1912–1993) – видатний вчений, дослідник геології і металогенії Криворізького залізорудного басейну та Українського щита, доктор геолого-мінералогічних наук (1952), професор (1955), член-кореспондент (1951), академік АН УРСР (1967), лауреат Державної премії в галузі науки і техніки СРСР (1951, 1974), УРСР (1973) та премії ім. В.І. Вернадського АН УРСР (1983).

Після закінчення Дніпропетровського гірничого інституту працював у тресті «Кривбасгеологія» (1931–1937). Під час війни в Кемеровській області відкрив Лебединське родовище марганцю. З 1944 р. Яків Миколайович обіймав посаду головного геолога Криворізького геологорозвідувального тресту. Впродовж 1946–1951 рр. працював головним геологом Кіровської експедиції Міністерства геології СРСР, згодом головним інженером Жовторіченського комбінату (1951–1953). В 1953 р. перейшов на роботу в Інститут геологічних наук АН УРСР, де очолив відділ металогенії. З 1969 р. – керівник Сектору (з 1982 р. – Відділення) металогенії і заступник директора (1978–1988) Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР.

На базі вивчення докембрійських залізорудних і уранових родовищ Криворізького залізорудного басейну та Українського щита Яків Миколайович обґрунтував метаморфогенну теорію утворення ендегенних рудних родовищ (Відділення..., 2003; Палій, Храмов, 2013).

На виборах до Академії у 1951 р. дійсним членом був обраний В.Г. Бондарчук (член-кореспондент з 1948 р.), а членами-кореспондентами – Я.М. Белевцев, Є.К. Лазаренко, К.Й. Новик, В.Б. Порфир'єв, С.П. Родіонов, Я.І. Серєда і В.С. Соболев (Палій, Храмов, 2013).

Лазаренко Євген Костянтинівич (1912–1979) – славетний вчений, корифей української мінералогії, доктор геолого-мінералогічних наук (1947), професор (1951), член-кореспондент (1951), академік АН УРСР (1969), заслужений діяч науки УРСР (1961), лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1983).

Вищу освіту здобув на геолого-географічному факультеті Харківського університету, який закінчив у 1934 р. Навчаючись в аспірантурі, він досліджував мінеральний склад свинцево-цинкових покладів Нагольного кряжу в Донбасі та у 1937 р. успішно захистив кандидатську дисертацію. Під час війни працював на Уралі. В 1944 р. був направлений до Львівського університету. Там він організував кафедру мінералогії, очолив геологічний факультет (1944–1969), а згодом його призначили ректором цього найстарішого в Західній Україні навчального закладу (1951–1963). У 1969 р. Євгена Костянтинівича призначили директором Інституту геологічних наук АН УРСР (1969–1972). Тут він створив відділ регіональної та генетичної мінералогії. Однак останнє було витлумачено керівництвом Академії як дублювання наукової тематики Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР, куди його у 1972 р. було переведено і де він до кінця своїх днів працював завідувачем відділу регіональної та аналітичної мінералогії.

Все своє життя Євген Костянтинівич вивчав царство мінералів, їх генезис, властивості та можливість їх практичного використання. Під його керівництвом і за безпосередньою участю було опубліковано серію фундаментальних праць, своєрідних мінералогічних енциклопедій. Євген Костянтинівич понад 25 років читав курси з мінералогії, кристалографії і петрографії чистою соковитою українською мовою. Варто зауважити, що його підручник «Курс мінералогії» видавався п'ять разів, в тому числі болгарською і китайською мовами. Він і сьогодні є основним підручником з мінералогії в Україні та республіках колишнього СРСР (Відділення..., 2003; Палій, Храмов, 2013).

В результаті структурної реорганізації АН УРСР у 1952 р. на базі Відділу фізико-хімічних і математичних наук були створені два самостійних: Відділ фізико-математичних та Відділ хімічних і геологічних наук. Слід підкреслити, що геологічні науки вперше

Новик Катерина Йосипівна (1898–1984) – відома вчена-стратиграф-палеоботанік, доктор геолого-мінералогічних наук (1943), професор (1945), член-кореспондент АН УРСР (1951), заслужений діяч науки УРСР (1978).

Після закінчення у 1923 р. Катеринославського інституту народної освіти навчалася в аспірантурі при кафедрі геології Дніпропетровського гірничого інституту та деякий час працювала науковим співробітником Українського геологорозвідувального тресту в Києві. В 1928 р. Катерина Йосипівна перейшла на роботу в Інститут геологічних наук АН УРСР, де очолила «кабінет Донбасу» при секторі палеонтології і стратиграфії (1934–1939), згодом відділ стратиграфії і літології палеозойських відкладів (1945–1949). У 1936 р. їй без захисту дисертації було присуджено вчений ступінь кандидата геологічних наук. У 1943 р. вона захистила докторську дисертацію. За ініціативи Катерини Йосипівни в Інституті геологічних наук АН УРСР був заснований відділ викопної флори, яким вона керувала впродовж 1965–1970 рр.

Основні наукові інтереси К.Й. Новик були зосереджені на вивченні кам'яновугільної флори Східної Європи, стратиграфічному розчленуванні порід карбонної системи Донецького і Львівсько-Волинського басейнів (Відділення..., 2003; Палій, Храмов, 2013).

з'явилися у назві одного з основних підрозділів АН УРСР. До складу Відділу хімічних і геологічних наук увійшли: Інститут геологічних наук, Інститут геології корисних копалин, Сейсмічний центр, Комітет по метеоритах, а згодом – Інститут мінеральних ресурсів АН УРСР, створений у 1956 р. у Сімферополі (Національна..., 2008).

У 1953 р. в Інституті геологічних наук АН УРСР були започатковані так звані наукові геологічні «середина». Тобто, майже щосередина

Порфир'єв Володимир Борисович (1899–1982) – видатний геолог-нафтовик, доктор геолого-мінералогічних наук (1938), член-кореспондент (1951), академік АН УРСР (1957), лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1971) та премії ім. В.І. Вернадського АН УРСР (1980).

Після закінчення у 1926 р. Ленінградського гірничого інституту працював спочатку у Геологічному комітеті, згодом перейшов до Всесоюзного нафтового науково-дослідного геологорозвідувального інституту, де у 1937 р. без захисту дисертації йому було присуджено вчений ступінь кандидата геолого-мінералогічних наук і надано наукове звання професора. Наступного року Володимир Борисович захистив докторську дисертацію на тему «Умови утворення нафтових родовищ Середньої Азії».

Другий період наукової діяльності В.Б. Порфир'єва тісно пов'язаний з Україною. Тут з 1939 по 1941 р. він працював професором Київського державного університету, а з 1944 по 1945 р. очолював нафтовий відділ Інституту геологічних наук АН УРСР. За його ініціативи у 1945 р. було створено Львівське відділення Інституту геологічних наук АН УРСР, на базі якого у 1951 р. був заснований Інститут геології корисних копалин, які він очолював впродовж 1945–1963 рр. У 1963–1968 рр. працював директором Інституту геологічних наук АН УРСР та керував відділом геології та генезису нафтових і газових родовищ до кінця життя (Відділення..., 2003).

Наукові праці Володимира Борисовича присвячені дослідженню природи й умов утворення, закономірностей просторового розміщення родовищ нафти, газу, вугілля, горючих сланців. Головним напрямом наукових досліджень вченого була проблема нафтидогенезу. Варто зауважити, що Володимир Борисович довгий час був прихильником гіпотези органічного походження нафти. Проте останні 25 років життя він обстоював і розвивав теорію абіогенного глибинного походження вуглеводнів за рахунок мантійного неорганічного синтезу (Відділення..., 2003; Національна..., 2018).

в Інституті збирались представники геологічної громадськості Києва, щоб заслухати доповідь з того чи іншого питання геології (Національна..., 2013).

Родіонов Сергій Петрович (1898–1961) – відомий вчений-петрограф, доктор геолого-мінералогічних наук (1947), професор (1947), член-кореспондент АН УРСР (1951).

У 1918 р. вступив добровольцем до лав Червоної армії, де пройшов шлях від рядового до полковника – командира батальйону зв'язку. Після закінчення Катеринославського (Дніпропетровського) гірничого інституту у 1929 р. залишився працювати асистентом кафедри мінералогії і кристалографії. Обіймав посади директора і головного інженера Криворізької геологорозвідальної бази (1931–1935), згодом начальника науково-дослідного сектору Геологічного комітету (1935–1938) та керівника відділу Великого Кривого Рогу Інституту геологічних наук АН УРСР (1938–1941). Учасник Великої Вітчизняної війни – командир саперного батальйону. У 1944 р. був відкликаний з армії і призначений головним геологом Українського геологорозвідального управління. У 1945–1952 рр. – завідувач кафедри мінералогії і кристалографії, а у 1949–1957 рр. – декан геологічного факультету Київського університету.

Поряд з дослідженнями залізородних формацій України, вчений зробив значний внесок у вивчення архейських утворень Українського щита. Через тяжку хворобу Сергій Петрович помер на 63-му році життя (Відділення..., 2003).

За ініціативи члена-кореспондента АН УРСР В.Б. Порфир'єва в Інституті геології корисних копалин АН УРСР в 1954 р. була проведена відкрита наукова дискусія з проблеми походження й міграції нафти, де Львівська школа геологів аргументувала глибинне абіогенне походження вуглеводнів. Ця наукова гіпотеза була покладена в основу фундаментальних досліджень Інституту в наступні роки. Того ж року у Кривому Розі Інститут геологічних наук АН УРСР, Відділ геолого-географічних наук АН СРСР та Міністерство чорної мета-

Серєда Ярослав Іванович (1900–1981) – відомий український вчений у галузі нафтопереробки, член-кореспондент (1951), кандидат хімічних наук (1956).

У 1925 р. закінчив хімічний факультет Празького технічного університету, а потім навчався і працював асистентом кафедри технології нафти Львівської політехніки. У 1935 р. Ярослав Іванович перейшов на посаду керівника дослідних робіт державного підприємства «Польмін» (нині – Дрогобицький нафтопереробний завод). У період Великої Вітчизняної війни працював за фахом на Грозненському, потім Уфимському нафтопереробних заводах. З 1944 р. Ярослав Іванович спочатку обіймав посаду начальника відділу Укрнафтокомбінату, а згодом головного інженера тресту «Укрнафторозвідка» у Дрогобичі. У 1951 р. його, як одного з провідних фахівців, обрали членом-кореспондентом АН УРСР (хоча він не мав жодних наукових ступенів) і призначили у 1953 р. заступником голови новоствореної Львівської філії АН УРСР. У 1956 р. вчений очолив лабораторію проблем нафтопереробки Інституту геології корисних копалин АН УРСР. З 1963 р. – керівник лабораторії поверхнево-активних речовин у Львівській філії Українського науково-дослідного і проектного інституту нафтопереробної і нафтохімічної промисловості «УкрНДІПРО-нафта».

Ярослав Іванович – автор близько 20 патентів і свідоцтв на винаходи засобів переробки нафтових продуктів (Відділення..., 2003)

лургії УРСР провели спільну нараду з питань геології і генезису руд і порід Криворізького залізородного басейну (Національна..., 2013).

Після приєднання Кримської області до УРСР у 1954 р. було створено Кримський філіал АН УРСР, до складу якого входив Відділ геології, ґрунтознавства, картознавства та спелеології (Національна..., 2013).

У 1955 р. Я.М. Белєвцев розробив стратиграфічну схему Українського щита (Національна..., 2013).

Соболев Володимир Степанович (1908–1982) – видатний вчений-петрограф і мінералог, доктор геолого-мінералогічних наук (1938), професор (1938), член-кореспондент АН УРСР (1951), академік АН СРСР (1958), лауреат Державної премії СРСР в галузі науки і техніки (1950) і Ленінської премії (1976), Герой Соціалістичної Праці (1978).

Після закінчення у 1930 р. Ленінградського гірничого інституту почав займатися науковою роботою спочатку у Геологічному комітеті, потім у Всесоюзному геологічному інституті. У 28-річному віці йому було присуджено науковий ступінь доктора геолого-мінералогічних наук на підставі фундаментальної монографії «Петрологія трапів Сибірської платформи». Геологічні дослідження на території України розпочав у 1936 р. і продовжував їх до 1958 р., працюючи завідувачем кафедри петрографії Львівського університету та відділу петрографії корисних копалин Інституту геології корисних копалин АН УРСР. Після обрання у 1958 р. академіком АН СРСР Володимир Степанович переїхав до Новосибірська, де до кінця життя працював заступником директора Інституту геології і геофізики Сибірського відділення АН СРСР.

Володимир Степанович – автор багатьох фундаментальних досліджень у галузі мінералогії і петрографії магматичних гірських порід, метаморфізму, кристалохімії породоутворюючих мінералів. Йому належить розробка діаграм складу і властивостей складних мінералів, які знайшли широке застосування у методі парагенетичного аналізу (Відділення..., 2003).

На Загальних зборах АН УРСР у 1957 р. дійсним членом став В.Б. Порфир'єв (член-кореспондент з 1951 р.), а С.І. Субботін та О.З. Широков були обрані членами-кореспондентами (Палій, Храмов, 2013).

У 1959 р. Ленінську премію було присуджено науковим співробітникам Інституту геологічних наук АН УРСР: М.П. Булаховському – за участь у відкритті і розвідці Шебелинського газового родовища та члену-кореспонденту АН УРСР О.А. Дубянському – за участь

Субботін Серафим Іванович (1906–1976) – видатний український учений-геофізик, доктор геолого-мінералогічних наук (1955), професор (1956), член-кореспондент (1957), академік АН УРСР (1961), заслужений діяч науки і техніки УРСР (1966), лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1972) та премії ім. В.І. Вернадського АН УРСР (1976).

Після закінчення у 1931 р. астрономо-геофізичного відділення фізико-математичного факультету Казанського університету Серафим Іванович за розподілом був направлений в м. Тифліс, де почав свій трудовий шлях на посаді інженера-геофізика. Але у квітні того ж року його було переведено спочатку в Інститут прикладної геофізики (Ленінград), а невдовзі – в Українське геологічне управління Державного геофізичного тресту «Наркомнафта» СРСР. Під час Великої Вітчизняної війни – старший інженер-геофізик Середньоволзького відділу того ж тресту. У 1945 р. перейшов працювати в Інститут геологічних наук АН УРСР, а згодом у складі відділу геофізики Інституту переїхав до Львова. З утворенням Інституту корисних копалин (1951) Серафим Іванович працював у ньому старшим науковим співробітником, завідувачем відділу геофізики, заступником директора. За його ініціативи в кінці 1960 р. був заснований Інститут геофізики АН УРСР, який він очолював до останніх років свого життя.

У 1963 р. був обраний академіком-секретарем Відділення наук про Землю і Космос АН УРСР.

Під керівництвом Серафима Івановича в Україні вперше було розпочато вивчення глибинної будови земної кори і верхньої мантії геофізичними методами. Але головна увага вченого була зосереджена на проблемі вертикальних рухів земної кори. Він створив власну теорію тектогенезу, основні положення якої були опубліковані в численних статтях і у двох фундаментальних монографіях в співавторстві з Г.Л. Наумчиком і І.Ш. Рахімовою: «Процессы в верхней мантии Земли и связь с ними строения земной коры» (1964) і «Мантія Земли и тектогенез» (1968).

За великі заслуги перед вітчизняною геофізичною наукою його ім'я у 1978 р. було присвоєно Інституту геофізики АН УРСР. У 1998 р. у НАН України засновано премію ім. С.І. Субботіна за видатні наукові досягнення в галузі геофізики, гідрофізики, наукового приладобудування, метрології та фізики атмосфери (Відділення..., 2003; Національна..., 2018).

Широков Олександр Зосимович (1905–1996) – відомий вчений у галузі вугільної геології і шахтного будівництва, доктор геолого-мінералогічних наук (1952), професор (1979), член-кореспондент (1957), лауреат премії ім. В.І. Вернадського АН УРСР (1986).

Після закінчення у 1930 р. геологорозвідувального факультету Дніпропетровського гірничого інституту розпочав трудову діяльність старшим геологом Чистяковського геологорозвідувального управління «Союзуголь». З 1932 р. очолював розвідувальні роботи на підприємствах тресту «Донбасуглеразведка» та управління «Донбасантрацит», де за його рекомендаціями було закладено 18 шахт з видобування кам'яного вугілля в Донецькому басейні. У роки війни Олександр Зосимович працював на вугільних підприємствах Підмосковного басейну, обіймаючи посади головного інженера і виконуючого обов'язки керуючого трестом «Мосбасуглеразведка». З 1946 до 1979 р. очолював кафедру геології і палеонтології у Дніпропетровському гірничому інституті.

В останні роки Олександр Зосимович працював в Інституті геотехнічної механіки (м. Дніпропетровськ), у створеній ним лабораторії з вивчення речовинного складу кам'яного вугілля різних родовищ. Коло наукових інтересів вченого охоплює низку проблем геології європейської частини колишнього СРСР, стратиграфію кам'яновугільних і третинних відкладів, загальні закономірності розташування горючих копалин (Відділення..., 2003).

у відкритті та розвідці багатих залізорудних родовищ Білгородського району Курської магнітної аномалії (Національна..., 2013).

У 1960 р. під керівництвом директора Інституту геологічних наук АН УРСР, академіка В.Г. Бондарчука був створений найбільший в колишньому СРСР палеографічний атлас територій Української і Молдавської РСР. Того ж року вийшла в світ монографія члена-кореспондента АН УРСР Я.М. Белєвцева (академік з 1967 р.) «Принципи і методи металогенічних досліджень докембрійських щитів» (Національна..., 2013).

Непересічною подією в історії АН УРСР є створення у 1960 р. Інституту геофізики у складі Відділу хімічних і геологічних наук. Як свідчить попередній опис, Академія завжди була живим організмом, в якому постійно змінювалась структура, створювались нові інститути. Для цього варто було з'явитись лідеру, який міг генерувати нові ідеї і концепції розвитку перспективних напрямів науки. Таким лідером став на той час член-кореспондент АН УРСР С.І. Субботін, якому належить ідея створення Інституту геофізики з метою концентрації геофізичних досліджень фундаментального і прикладного характеру в одній установі. Восени 1959 р. він звернувся до Президії АН УРСР з обґрунтуванням необхідності створення і розпочав організаційно-підготовчу роботу з формування структури майбутнього Інституту на базі об'єднання розрізаних геофізичних підрозділів інститутів геологічного профілю АН УРСР.

Для коректності варто зазначити, що перша ідея створення Інституту геофізики у структурі АН УРСР була сформульована у планах наукових робіт АН УРСР ще у 1937 р. і була пов'язана з Полтавською гравіметричною обсерваторією. Остання роком раніше увійшла до складу Фізично-математичного відділу і після об'єднання з Геофізичною обсерваторією мала б стати базовою у складі новоствореного Інституту геофізики. Друга спроба була озвучена у 1939 р. на нараді у Відділі фізико-хімічних та математичних наук АН УРСР академіком АН УРСР В.А. Сельським, яку підтримали і навіть призначили його очільником комісії для розробки проекту Інституту. Проте ні з першої спроби у 1937 р., ні з другої у 1939 р. Інститут геофізики не був створений. І лише через два десятиліття у грудні 1960 р. було засновано Інститут геофізики АН УРСР у Києві з філіалом у Львові, а його директора С.І. Субботіна наступного року було обрано академіком АН УРСР (Старостенко, Исиченко, 2003; Старостенко, 2021).

Важливою подією слід вважати передачу в 1961 р. у підпорядкування АН УРСР Морського гідрофізичного інституту АН СРСР, на баланс якого було науково-дослідне судно (НДС) «Михайло Ломоносов». З цього часу АН УРСР розпочинає широкомасштабні дослідження в галузі океанографії, геології і геофізики океанів і морів (Національна..., 2013).

Інститут геофізики АН УРСР (ІГФ) був створений 23 грудня 1960 р. у Києві на базі об'єднання геофізичної лабораторії і магнітної станції Інституту геологічних наук, відділу геофізики Інституту геології корисних копалин та сейсмічного сектору АН УРСР (Старостенко, 2021). Засновником і першим директором ІГФ був член-кореспондент АН УРСР С.І. Субботін, який сконцентрував у ньому провідних геофізиків України. В ІГФ прийшли: І.А. Балабушевич, В.Н. Головцин, В.В. Кравець, З.О. Крутиховська, Т.С. Лебедев, Н.П. Михайлова, Г.Т. Собакар, В.Б. Соллогуб, А.В. Чекунов та ін. Першими аспірантами стаціонарної підготовки Інституту були Р.І. Кутас, В.П. Рудницький та В.І. Старостенко.

Вже у перше десятиліття науковці ІГФ досягли значних успіхів у галузі теоретичної, експериментальної і прикладної геофізики. Перш за все варто відзначити широкомасштабні польові експедиційні дослідження методом глибинного сейсмічного зондування (ГСЗ) з використанням вибухової технології по вивченню будови земної кори і верхньої мантії території України, які виконувались починаючи з 1960 р. під керівництвом В.Б. Соллогуба та А.В. Чекунова. Про міжнародне визнання отриманих результатів ГСЗ свідчить провідна роль ІГФ у програмі європейських соціалістичних країн (КАПГ) по вивченню будови земної кори і верхньої мантії Центральної та Південно-Східної Європи, а також участі у міжнародній програмі по вивченню Памір-Гімалайського регіону. У 1972 р. Інститут відрядив до Індії потужну геофізичну експедицію для виконання ГСЗ з метою дослідження глибинної будови Індійського щита.

У 1964 р. до складу Інституту була приєднана Полтавська гравіметрична обсерваторія, а у 1972 р. був створений

відділ космічної фізики. Починаючи з 1966 р. Інститут проводить дослідження процесів сейсмічності і сейсмічного режиму сейсмоактивних регіонів України. У Сімферополі був створений відділ сейсмології з чотирма сейсмічними станціями («Алушта», «Сімферополь», «Феодосія», «Ялта»), які Інститут фізики Землі АН СРСР передав Інституту геофізики.

У 1970–1979 та 1983–1991 рр. до складу Інституту входив самостійний Сектор (згодом – Відділення) географії, на базі якого у 1991 р. було створено Інститут географії АН України. У 1975 р. Інституту був переданий відділ гідродинаміки вибухових процесів та госпрозрахункове СКТБ Інституту гідромеханіки АН УРСР, на базі яких було організовано новий підрозділ – Сектор (у подальшому – Відділення) геодинаміки вибуху.

З 1976 по 1991 р. Інститут очолював видатний геофізик, академік АН УРСР А.В. Чекунов. З його ім'ям пов'язаний розвиток досліджень глибинної будови земної кори і верхньої мантії, тектонічних процесів, комплексування даних геофізичних методів, вивчення сучасної геодинаміки та сейсмічності.

Співробітники Інституту згідно з радянсько-гвінейською міжурядовою угодою з 1981 по 1993 р. брали участь в геолого-геофізичному вивченні території і шельфу Гвінейської Республіки на базі Науково-дослідного центру в м. Конокрі (Гвінея).

У 1991 р. було сформовано Карпатське відділення Інституту, в якому здійснювалося вивчення будови і динаміки літосфери Карпатського регіону щодо проблем геодинаміки і пошуків покладів корисних копалин.

З 1991 по 2022 р. директором Інституту працював академік НАН України В.І. Старостенко. У цей період Інститут бере участь у виконанні низки міжнародних програм і проєктів (EUROPROBE, GEORIFT, EUROBRIDGE, PANCAPDI, DOBRE) по вивченню глибинної будови земної кори і верхньої мантії Центральної і Південно-Східної Європи. У 1994 р. розпочалася тісна співпраця Інституту з Альбукерською Сейсмологічною Лабораторією Геологічної служби США в галузі сейсмології, яка за свій рахунок виконала установку сучасної цифрової сейсмологічної станції «Київ» (поблизу Малина). У 1995 р. станція «Київ» почала працювати і була введена в систему Глобальної сейсмологічної мережі (ГСС), а Інститут став членом консорціуму IRIS (Incorporated Research Institutions for Seismology) та отримав доступ до матеріалів світового банку сейсмічних даних. З 1995 р. Інститут бере участь в наукових дослідженнях в Антарктиці в районі станції «Академік Вернадський».

З 2022 р. Інститут очолює член-кореспондент НАН України А.В. Кендзера.

Новий період розвитку АН УРСР, який розпочався з обранням 27 лютого 1962 р. президентом Б.Є. Патона, пов'язаний з перенесенням акценту від прикладних досліджень на фундаментальні, які розглядалися як головний

ресурс академічної науки. Очоливши АН УРСР, Б.Є. Патон започаткував програму реформ, яка ґрунтувалася на фундаменталізації наукового пошуку в академічних установах, де домінувала прикладна тематика.

Морський гідрофізичний інститут (МГІ) був створений у 1948 р. на базі Чорноморської гідрофізичної станції та Морської гідрофізичної лабораторії Інституту теоретичної геофізики АН СРСР. У 1961 р. МГІ був переданий до системи АН УРСР і у 1963 р. перебазований до м. Севастополь (Відділенню наук..., 2003).

Під керівництвом обраного в 1964 р. члена-кореспондента АН УРСР А.Г. Колеснікова МГІ стрімко увійшов до світової еліти як визнаний авторитет у галузі досліджень фізичних процесів у морях та океанах, автоматизації океанографічних досліджень, морського наукового приладобудування.

Упродовж 1974–1985 рр. під керівництвом академіка АН УРСР Б.О. Нелпо вченими МГІ були одержані фундаментальні результати у вивченні закономірностей формування клімату океану та його взаємодії з атмосферою.

З 1985 по 2000 р. МГІ очолював академік АН УРСР В.М. Єремєєв. У цей період був суттєво розширений спектр еколого-океанографічного профілю, а саме – розгорнуті масштабні роботи з вивчення динаміки складних морських систем, моделювання і контролю за їх станом та еволюцією.

Відповідно до урядової угоди з Гвінейською Республікою (Африка), МГІ АН УРСР у 1983 р. був створений і протягом 10 років успішно функціонував у м. Конакрі спільний науково-дослідний центр з досліджень у галузі океанографії і геліофізики, геології і геофізики та випробувань конструкторських матеріалів в умовах тропічного клімату. В 1993 р. зазначений центр був переданий у дар Гвінейській Республіці.

З 2000 р. обов'язки директора МГІ виконував член-кореспондентом АН УРСР В.О. Іванов (від 2010 р. – директор). Під його керівництвом набули розвитку дослідження морських шельфових зон і закономірностей функціонування прибережних морських екосистем в умовах антропогенного і техногенного навантаження (Іванов, 2009). У 2015 р. окупаційною російською владою МГІ було зараховано у структуру РАН.

Б.Є. Патон – це велика людина, видатний вчений і талановитий адміністратор, який в непростих умовах, що завжди траплялись, успішно керував АН УРСР (НАН України) протягом 58 років (!!!). Це було великою удачею для Академії, її збереження та розвитку (Старостенко, 2012, 2018; Томазов, 2018²; Прожиття..., 2020).

У 1962 р. вийшла у світ фундаментальна монографія Г.Н. Доленка «Геологія нафти і газу Карпат», у якій докладно охарактеризовано умови нафтогазоносності Віденського і Трансильванського басейнів та передгірських прогинів Карпат (Національна..., 2013).

Післямова

Вчені-природознавці з моменту заснування Академії наук України та упродовж її перших 45 років пройшли всі етапи її становлення і розвитку. До видатних досягнень, які стали непересічним внеском у розвиток природничих наук за цей період, варто віднести такі (Національна..., 2018):

1. Обґрунтування нового теоретичного напрямку в геологічній науці – тектоорогенії, вчення про тектоносферу Землі, який започаткував В.Г. Бондарчук в Інституті геологічних наук НАН України. Вчений висунув гіпотезу тектоно-вулканічного, острівного походження та акреції земної кори, яка поєднує історичний і генетичний взаємозв'язки трьох головних типів структур земної кори: океанічного дна, рухомого складчастого поясу і материкової платформи. Частина земної кори, в якій відбуваються перетворення тектонічних структур і взаємодія речовини мантії та земної кори, він виділив у тектоносферу.
2. Початок створення концепції абіогенного (неорганічного) походження нафти і газу в Інституті геології і геохімії корисних копалин під керівництвом В.Б. Порфир'єва. Згідно з цією концепцією, нафта і газ утворюються при надвисоких температурах і тисках у верхній мантії Землі з наявних там космогенних субстанцій (метану, водню та оксиду вуглецю). Такий підхід розширив

² Стаття В.В. Томазова – виключно інформативна, правдива, глибока, розумна публікація про рід Патонів. Підкреслимо, що вона була опублікована при житті Б.Є. Патона і, скоріш за все, він з нею був ознайомлений до її видання.

перспективи відкриття нових родовищ вуглеводнів не тільки в межах осадових басейнів, а також у кристалічних породах.

3. За ініціативи С.І. Субботіна вперше в Україні було розпочато вивчення глибинної будови земної кори і верхньої мантії геофізичними методами. В результаті одержано перші уявлення про будову Дніпровсько-Донецької западини,

поширення залізорудних комплексів Великого Кривого Рогу і глибинну будову території України.

Розглянутий перелік ключових досягнень включає лише проривні ідеї і теорії. В тексті статті зміст і значення основних здобутків вчених-природознавців Академії розглянуті у наведених біографічних довідках про їх авторів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- В.И. Вернадский и Крым: люди, места, события... / Н.В. Багров, В.Г. Ена, В.В. Лавров [и др.]. Киев: Лыбидь, 2004. 312 с.
- Відділення наук про Землю Національної академії наук України: Старостенко В.І. (відп. ред.). Київ: Макрос, 2003. 272 с.
- Володимир Іванович Лучицький. Бібліографія вчених Української РСР. Київ: Наукова думка, 1968. 52 с.
- Гожик П.Ф., Макаренко Д.Е., Маслун Н.В., Ключишина Г.В. Павло Аполлонович Тутковський – засновник і перший директор Інституту геологічних наук НАН України, фундатор мікропалеонтологічної школи. *Геол. журн.* 2016. № 2 (355). С. 7–16.
- Іванов В.О. Морський гідрофізичний інститут НАН України (МГІ НАН України). *Гідроакуст. журн. (Проблеми, методи та засоби досліджень Світового океану)*. 2009. № 6. С. 118–119.
- Інститут геологічних наук Національної академії наук України, 1926–2012. Київ: ІГН НАН України, 2012. 40 с.
- Лукин А.Е. Владимир Иванович Вернадский: жизнь, судьба, свершения. *Геофиз. журн.* 2015. Т. 37, № 2. С. 95–134.
- Наукові установи України: довідк. вид. Київ: УкрІНТЕІ, 2013. 220 с.
- Національна академія наук України. 1918–2008: до 90-річчя від дня заснування: Патон Б.Є. (голов. ред.). Київ: Вид-во КММ, 2008. 624 с.
- Національна академія наук України. 1918–2013. Хронологія. Київ: Фенікс, 2013. 528 с.
- Національна академія наук України. 1918–2018. Видатні досягнення. Київ: Фенікс, 2018. 320 с.
- Палій В.М., Храмов Ю.О. Національна академія наук України. 1918–2013. Персональний склад. 6-е вид., доп. і випр. Київ: Фенікс, 2013. 444 с.
- Перші академіки (дійсні члени) Української академії наук: до 100-річчя Національної академії наук України: наук.-допоміж. бібліограф. покажч. Київ: ДНТБ України, 2018. 249 с.
- Про життя і здобутки великої людини і видатного вченого. *Вісн. НАН України*. 2020. № 8. С. 4–5.
- Старостенко В.И. Борис Евгеньевич Патон – национальное достояние Украины. *Геофиз. журн.* 2012. Т. 34, № 2. С. 154–157.
- Старостенко В.И. Еще несколько слов о Борисе Евгеньевиче Патоне. *Геофиз. журн.* 2018. Т. 40, № 5. С. 301–304.
- Старостенко В.И. Институту геофизики им. С.И. Субботина НАН Украины – 60 лет. *Геофиз. журн.* 2021. Т. 43, № 1. С. 276–283.
- Старостенко В.И., Гинтов О.Б., Ентин В.А. Украинский Геологический Комитет: 100 лет со времени создания, история реорганизаций, результаты работы. *Геофиз. журн.* 2017. Т. 39, № 6. С. 144–161.
- Старостенко В.И., Исиченко Е.П. Малоизвестные страницы истории формирования и развития геофизических исследований на Украине. *Геофиз. журн.* 2003. Т. 25, № 5. С. 3–30.
- Старостенко В.И., Коболєв В.П. Відділенню наук про Землю НАН України – 60 років. *Геофиз. журн.* 2023. Т. 45, № 4. С. 178–184.
- Томазов В.В. Рід Патонів: історія та генеалогія. *Вісн НАН України*. 2018. № 11. С. 79–95.
- КІЄВЪ вчора і сьогодні. Київ: Видавець Ашот Арутюнян, 2005. 208 с.

Надійшла до редакції 26.09.2023
Надійшла у ревізованій формі 02.11.2023
Прийнята 09.11.2023

REFERENCES

- About the life and achievements of a great man and outstanding scientist. 2020. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 8: 4–5 (in Ukrainian).
- Department of Earth Sciences of the National Academy of Sciences of Ukraine. (Rep. ed. V.I. Starostenko). 2003. Kyiv: Makros (in Ukrainian).

- Gozyk P.F., Makarenko D.E., Maslun N.V., Klyushina G.V. 2016. Pavlo Apollonovych Tutkovskiy is the founder and first director of the Institute of Geological Sciences of the National Academy of Sciences of Ukraine, the founder of the micropaleontology school. *Geologičnij žurnal*, 2 (355): 7–16 (in Ukrainian).
- Institute of Geological Sciences of the National Academy of Sciences of Ukraine, 1926–2012. 2012. Kyiv: IGN NAS of Ukraine (in Ukrainian).
- Ivanov V.O. 2009. Marine Hydrophysical Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine (MGI of the National Academy of Sciences of Ukraine). *Hydroacoustic Journal (Problems, methods and means of ocean research)*, 6: 118–119 (in Ukrainian).
- KIEVЬ yesterday and today. 2005. Kyiv: Publisher Ashot Harutyunyan (in Ukrainian).
- Lukin A.E. 2015. Vladimir Ivanovich Vernadsky: life, fate, achievements. *Geophys. Journal*, 37, 2: 95–134 (in Russian).
- National Academy of Sciences of Ukraine. 1918–2008: to the 90th anniversary of the foundation / Chairman. (Ed. B.E. Paton). 2008. Kyiv: KMM Publishing House (in Ukrainian).
- National Academy of Sciences of Ukraine. 1918–2013. Chronology. 2013. Kyiv: Fenix (in Ukrainian).
- National Academy of Sciences of Ukraine. 1918–2018. Outstanding achievements. 2018. Kyiv: Fenix (in Ukrainian).
- Palii V.M., Khramov Yu.O. 2013. National Academy of Sciences of Ukraine. 1918–2013. Personal composition. 6th ed., add. and ex. Kyiv: Fenix (in Ukrainian).
- Scientific institutions of Ukraine: reference ed. 2013. Kyiv: UkrINTEI (in Ukrainian).
- Starostenko V.I. 2018. A few more words about Boris Evgenievich Paton. *Geophys. Journal*, 40, 5: 301–304 (in Russian).
- Starostenko V.I. 2012. Borys Evgenyevich Paton is a national heritage of Ukraine. *Geophys. Journal*, 34, 2: 154–157 (in Russian).
- Starostenko V.I. 2021. Institute of Geophysics named after S.I. Subbotina of the National Academy of Sciences of Ukraine – 60 years. *Geophys. Journal*, 43, 1; 276–283 (in Russian).
- Starostenko V.I., Gintov O.B., Entin V.A. 2017. Ukrainian Geological Committee: 100 years since its creation, history of reorganization, results of work. *Geophys. Journal*, 39, 6: 144–161 (in Russian).
- Starostenko V.I., Isychenko E.P. 2003. Little-known pages of the history of the formation and development of geophysical research in Ukraine. *Geophys. Journal*, 25, 5: 3–30 (in Russian).
- Starostenko V.I., Kobolev V.P. 2023. 60th anniversary of the Earth Sciences Department of the NAS of Ukraine. *Geophys. Journal*, 45 (4): 178–184 (in Ukrainian).
- The first academicians (full members) of the Ukrainian Academy of Sciences: To the 100th anniversary of the National Academy of Sciences of Ukraine: scientific and auxiliary bibliographic index, 2018. Kyiv: SGSTL of Ukraine (in Ukrainian).
- Tomazov V.V. 2018. The Paton family: history and genealogy. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 11: 7–95 (in Ukrainian).
- V.I. Vernadsky and Krym: people, places, events... / N.V. Bagrov, V.G. Ena, V.V. Lavrov [and others]. 2004. Kyiv: Lybid (in Russian).
- Volodymyr Ivanovich Luchytskyi. Bibliography of scientists of the Ukrainian SSR. 1968. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).

Received 26.09.2023

Received in revised form 02.11.2023

Accepted 09.11.2023

До 60-річчя Відділення наук про Землю НАН України. Частина 1. Історичний нарис розвитку природничих наук від заснування Академії наук України до створення Відділу наук про Землю і Космос АН УРСР (1918–1962 рр.)

В.І. Старостенко, В.П. Коболєв*

Інститут геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України, Київ, Україна

E-mail: vstar@igph.kiev.ua; vpkobolev@ukr.net

*Автор для кореспонденції

Історія становлення і розвитку наук про Землю від заснування Української академії наук (УАН) містить значний обсяг фактологічного матеріалу. Зважаючи на обмеження обсягу журнальної публікації, хронологічний розгляд історії природничих наук у системі Академії, присвяченої 60-річчю Відділення наук про Землю НАН України, автори розділили на три частини. У першій частині у хронологічному порядку наведені основні історичні події в датах, фактах та особистостях становлення і розвитку природничих наук України від заснування УАН у 1918 р. і до організаційно-структурного утворення у 1963 р. Відділу наук про Землю і Космос АН УРСР. У заснуванні УАН вирішальну роль відіграли видатні вчені-природознавці В.І. Вернадський та П.А. Тутковський. Розглянута історія розвитку природничих наукових установ, а також наведені стислі відомості про здобутки вчених-природознавців, обраних до Академії впродовж перших 45 років її існування.

Ключові слова: Українська академія наук; історія; становлення і розвиток; науки про Землю; здобутки.